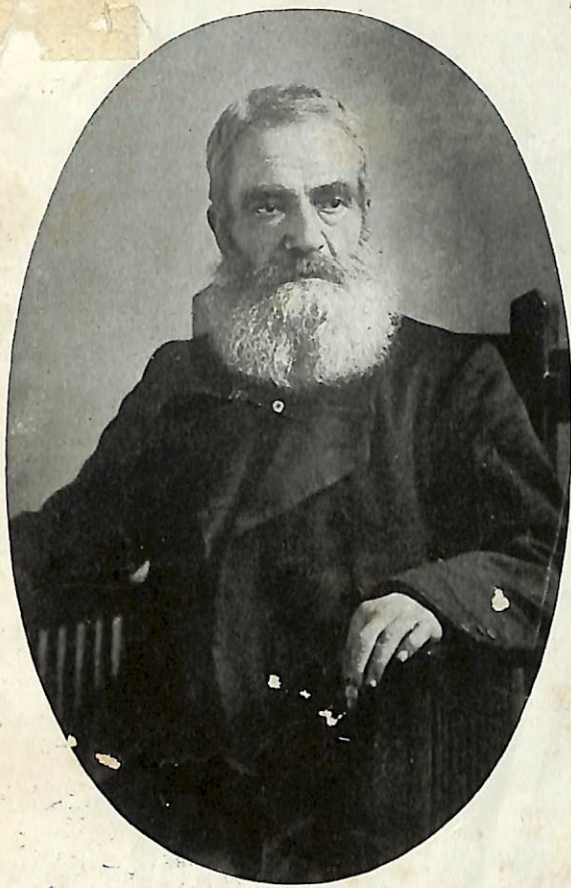

40

21

F-35

George H. Fitz. *Handwritten signature*

21
F-35

21
P-35

0 . MAR 2013

40 280
1085-ԲԱ

225
F234

Բնիկ:

Դիմում

1912- թվ. 15. Դեպքեր

ՅԱԿՈԲ ԻԷՆ. ԱՍՐԵՋԱՆԵԱՆ

Կ Ռ Ի Ի Ը

ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՈՒ

ԿՐՈՆՔԻ ՄԷՋ

(20529)

1912

280
1085-ԲԱ

ՅԱՌԱԶԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

17 Սեպտ. 902, Պոստն

Արժանապատիւ

Տ. Յակոբ Քան. Բարեջանեան

Լ Ի Ն

ԱՐԺ. ՍԻՐԵԼԻ

Կարդացի տեսակդ, որուն մէջ ներկայացուցած եմ կես-գիտականին ու հաւաստեցալին կամ Կէն-Գիտականին եւ համարեմ պայտարը մարդկային կեանքի մասնաբուն վրայ: Այդ գրութիւնը պատրաստուած 1876 ին, եւ ներկայացուած Արդընիի մէջ դպրոցական հանդէսի մը առթիւ, կը պատկերացնէ աշխարհականի հաւաստի, որ հիմա քահանայութեանդ ու ծերութեանդ նուիրագործուած է: Հայ բողոքականութեան ծագումին ազդեցութիւնը շատ սպառնում է տեսակիդ մէջ:

Փափաքեցաք որ այս տեսակը սպագրուէր առաջ աչքի աւելցնել, եւ արագորոշիւն մը ընել անոր վրայ: Ես չ'ուզեցի, փաստութիւնդ չարաչար գործածել անբողոքական ու հիմնական լինելով մը, որպէս զի մի' գուցէ Ձեր ինքնութիւնը, ու մտածումի կերպը կորստէր իմ անողոք գրիչիս տակ: Ես բաւականացայ

2457-91

(2-90 /

միայն ո՞նի ու բացառութեանց կորդոքիւնները յղկել մասաւր, եւ տեղ տեղ փոփոխութիւններ ընել, մեղմելու համար ԿԻՅԷՆԼ հակասութիւններու մաս մը: Այսպէս ըրի, մեծօրումներուդ մէջ զԶեզ ապրեցուցած ըղբարու համար:

Կուզեմ հոս, սակայն, երկու խօսք ըսել այն պայմարի մասին, որ երկար ստեղծ ի վեր գոյութիւն ունի գիտութեան եւ կրօնին միջեւ, պայմար՝ որ պիտի շարունակէ դարերու ընթացքին, որչափ ստեղծ գոյութիւն ունենան, մեկ կողմէն, գիտութեան յաւակնոտութիւնները եւ մարդկային մեծօրումներուն սաղարմէր եղող նիւթապաշտութիւնը, եւ հաւասքը հաւաստմանութեան հետ շփոթելու միտքները, եւ միւս կողմէն՝ հաւասքի կազմին վրայ բուսած կրօնական կեդրիքն ու աւերորդապաշտութիւնները:

Նիւթը, որուն մէջ մեծ էր աւելնէն կենդանոսն է, բոլոր գիտութիւններուն մէջ: Քիմիաբանական, բրնձգիտական, եւ կենդանաբանական հարցեր պիտի լուծուին, բայց գիտութեան եւ մարդու կրօնի հարցին շուրջ առեղծոքաւ մշտնջող պիտի լինի միշտ, Սինայի անկերուն չափ խորհրդաւոր: Թեպէտ Սքեմարը ըսաւ, թէ ճեմարի գիտութիւնը եապէս կրօնական է», թեպէտ Հըքլայի գրեց, թէ, ճեմարի գիտութիւնը եւ ճեմարի կրօնը երկուորեակ բոլբոլ են, եւ իրենց բաժանումը երկուքին ալ ապահով մահը պիտի ըլլար», բայց հակառակ այս հաւաստումներուն, Ժ. Ֆիւնտի ըսածին պէս «գիտութեան եւ կրօնի յարաբերութեանց պատմութիւնը մեծ գերեզմանատուն մըն է, ուր քաղուած են ամենէն հակամարտ յղացումները»:

Դուք զգացումէ առաջնորդուած էք, այս գրութիւն մէջ, առանց գիտական հաւաստումներու:

Մենք գիտենք, թէ բողոքականութիւնը ծնունդ առաւ Պապական արքունի շուրջ ծարձակող վասութիւններէն ու անբարոյականութենէն. «Ես երբեք պիտի չ'համարձակիմ Հռոմիեական եկեղեցիին դէմ յարձակիլ, կըսէր Լուսեր, եթէ աջոյն տեսած չըլլայի Պապական անբարոյականութիւնը»: Լուսեր, սակայն, տեսաւ, թէ կրօնի ԴԻՄԷՆԻԱՆԻԱՆՈՒՄՈՒՄ մկրթութեամբ, իր հետեւորդները շատ հետեւները պիտի երթային, եւ կրօնապիտանութեան ետեւը պիտի երթար կորսուէր դրոշմակալան անկրօնութեան մը սահմաններուն մէջ: Որովհետեւ աշխարհի մէջ ապրուած շատ մը անկրօնութիւններ շատ անգամ չափազանցուած հաւասքի մը տարբեր ձեւերն են: Բողոքականութեան այս վախճանին նախազգացումը ունեցաւ Լուսեր, թեպէտ քիչ մը ուշ, սակայն համար էր, որ իր վերջին օրերուն, Լուսեր սրբի դառնութեամբ մը ըսաւ.

«Տարօրինակ եւ ճեմարապէս ցաւալի իրողութիւն մըն է, որ երբ Աւետարանին մահուր վարդապետութիւնը վերստին ի լոյս բերուեցաւ, աշխարհ չ'դադրեցաւ տարաբանելէ: Ամեն ոք բռնաբանական ազատութիւնը կընդունի իր մարմնական ազատութեան իմացով: Նրբէ եւ իմ խղիւս առջեւ անոր պատասխանատւութիւնը ստանձնէի, եւ խորհուրդ պիտի տայի եւ մանաւանդ պիտի օգնէի, որ Պապը իր բոլոր գարեջրութեամբ նորէն մեր տէրը ըլլար, որովհետեւ

սեւ աշխարհի աշխարհ կուգի կառավարուիլ,
այսինքն խիստ օրհնենքով եւ նախապաշա-
ռումներով» (*).

Անձնապէս ես փախ մը չ'ունիմ անհաւատութենէն:
Մարդկութիւնը յայտնի մը մէջ կ'ապրի. եւ իր
եղեւորները ունի կեանքի ճարտարութիւն վրայ: Զմոռնակ
ասկայն, թէ ամէն մարդու հոգիին խորը պաշտամուն-
քի սեղան մը կայ, ուր շին պաշտամունք մը տեղի
կունենայ դէպի անծանօթը, որուն ծայրագոյն կէտին
վրայ Աստուած կը հանգչի:

Առանց հաւաստի մարդկութիւնը անհոգի մարմին
մըն է, որուն մէջ գիտակցութիւնը կ'իյնայ խառնարի ու
ցրտութեան մէջ, վճռողականութիւնը կը խորհարարի,
անհատականութիւնը կեանքը կը կրծէ, պարսկականութիւնը
կը դարձի մեզի խօսելէ, եւ այդ պարագային հեռաւոր
միաբարութիւն մը անգամ չ'ուստի անհաւատ հոգիներ-
ու տառապանքով խղճմանքին հանդիպ:

Եթէ շատ անգամ զաղարկարկերն ու խորհուրդները
կը մոլորին, մարդկային փայտը, սակայն, դէպի Աս-
տուած կը յառաջանան, գիտակցաբար թէ անգիտակցա-
բար: Եւ ո՞վ գիտէ, թերեւս ինքզինքնին անհաւատ յայ-
տարողներուն մէջ հաւաստի տաճար մը կայ, ուրկի
իտեմք, եմքականները անգիտակցից կը մնան: Պիտի զայ
ժամանակ մը անշուշտ, երբ այդ մարդուն տաճարին
դռները պիտի բացուին, եւ մարդիկ՝ հաւաստի գերա-
զոյն խորհուրդին զգլխած, ինքզինքնին ծնադիր պիտի
զննեն Աստուծային Վեհութեան առջեւ: Եւ ասկիւ

(*) Լուսերի սոյն խօսքերը քաղուած են Auguste Dideh
«La Fin des Religions» գիրքէն. (Էջ 290):

պիտի ըրայ զարթունի այն նուիրական փայրկեանը,
ուր, Մորիս Մեքերիմի քառով, «խօսքի հասունածը
կընդհատի, բառերը կը պահուրսին, եւ մեր անհան-
դարս նայուածքը յանկարծ, տարիներու եւ դարերու
ընդմէջէն, կը հանդիպի նայուածքի մը, որ իրեն
կըստասէր՝ համբերատարօրէն, Աստուծոյ նամբուն
վրայ: Միեւնոյն ժամանակ. արեւանուկները կը
բոբին, նման խորհուրդի մը բազմ ու սոսկալի ցո-
ղէն կը քրջուին աչքերը, եւ մեք կը զգանք, թէ այ-
լեւս միմակ չենք անվերջ նամբուն վրայ...»:

Այդ ճարտարական փայտը մարդկութեան ամեն ամհաս
զաղարկարի կամ խնդրի սեղաններու հրաշխարհներ-
ուն պէս է: Ունակ ժամանակին պիտի գտնուի, եւ ունակ
իւր մը ուշ. եւ ասկայն ամենէն պահանջուածը պիտի է,
որ պէտք է ամեն ոք սեղանին վայելոյց ներքին զգես-
տաւորութիւն ունենան:

Եթէ այս տեսակը, գոնէ հաս մը պատրաստեց այդ
հրաշխարհներէն, դուք գոհունակութիւնը ունեցե՞ք հո-
գեւորապէս վարձատրուած ըրադու:

Աղօթակից

ՄՈՒՇԵՂ ԱՐԻՅԵՊԻՍԵՆՈՐԱՍ

ԹԵՐՀԱԽԱՏ ԽԵԼՔԻՆ
ՀԱԽԱՏԱՑԵԱԼ ԸԼԼԱԼՈՒ ՃԱՄԲԱՆ

ՆԱԽԱԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆ

Դարերէ 'ի վեր հաւատքին և խելքին
անվերջ կռիւները եղած են, կըլլան և
պիտի ըլլան: Կարծես թէ մարդուն հետ
ծնած են, մարդուն հետ կապրին, մար-
դուն հետ պիտի մեռնին, ինչպէս հոգին և
մարմինը: Նախնի դարերուն մէջ ալ պա-
կաս չէին կարծիքները թէ մարդս երկու
հոգի ունի, միմիանց հակառակ, որոնք
յարատե կռիւներ, վէճեր կ'մղեն իրարու
դէմ, և մէկը՝ միւսը յաղթել, յաղթահա-
րել բնաջինջ ընել կը ձգտի: Եթէ պահ մը
անձնական փորձառութեամբ ուշագիր ըլ-
լայ մարդ, չկրնար այս ներքին կռիւները
չըզգալ, որոնք ցորեկ ու գիշեր քուն չ'ու-
նին, և չեն թողուր որ մարդ քնանայ, հան-
գիստ ըլլայ: անոնցմէ փախչելու ճար ու ճամ-
բայ չկայ: ուր որ երթաս ետեւէդ կուգան,
չեն բաժնուիր քենէ:

Ահա այս դասախօսութեան մէջ հաւատա-
քը որպէս ներշնչում մը, իբրեւ խելքին
Աստուծոմէ կարգեալ կարող առաջնորդ մը
կը ներկայացուի:

Այս դասախօսութեան մէջ հաւատաքը
կը կրճէ կ'արթնցնէ թերահաւատ խելքին,
մտքին բարձր դասերը: Դասարանին մէջ
պիտի գան ներկայանան նախ կեղծուպա-
տիւր խելքին բողոքական պաշտպան մը.
երկդ. հաւատքին կրակ ու բոց ջերմեռանդ
հաւատացեալ մը, որոց քովերը պիտի
երեւնան կոյր մը և տգէտ մը. վերջապէս
վիճաբանելով հաւատքը յաղթանակը կ'առ-
նէ, համերաշխ հաշտութիւնը կը կնքէ
առանց մերժելու խելքը, և աշակերտելով
զայն կը մկրտէ յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգ-
ւոյն Սրբոյ, և կորգեզրէ Քրիստոնեայ.
այլեւս թշնամութիւնը, կռիւը կը վերջա-
նան, բարեկամ կըլլան, ձեռք ձեռքի տա-
լով, մարդկութեան ճամբուն մէջ զուգըն-
թաց կը քալեն:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐԸ

Հինաւուրց հաւատախօս բարեկամս, ահա քե-
զի կը մօտենամ այսօր և քեզ կը հարցընեմ, թէ
սա հաւատք և խելք ըսուած բանը ի՞նչ է. որոնց
մասին աշխարհ կը խօսի, կը խորհի, կը վիճի ամեն
ատեն: Ասոնք արեան չափ կը կռուին իբրեւ ան-
հաշտ թշնամիներ, այնպէս որ, կռուսէր խելքը
կուզէ հաւատքը յաղթել, բնաջինջ ընել. նոյնպէս
հաւատքը կը ջանայ ստրկացընել խելքը, և խոր-
հուրդը սպաննել մարդերու գանկին մէջ: Այս կը-
ռիւներուն մէջ կորսուածները դարերէ ի վեր եղած
են և կըլլան, բայց և այնպէս ցարդ երկուքն ալ
կ'ապրին և կռիւները կը շարունակուին. չեմ գիտեր
ներկային քաղաքակրթեալ ազգաց լուսաւորութիւ-
նը, ազատութիւնը պիտի կրնա՞ն բոլորովին յաղ-
թել հաւատքին, ու վերջացնել և միակ խելքը յաղ-
թող հանդիսացնել այս աշխարհիս մէջ: Թերեւս
մարդիկ ասոնց կռիւներուն ձայները չուզեն լսել
ալ, և խաղաղութեան ու ազատութեան լուսափայլ
երեսը տեսնելով երկուքին ալ հրաժեշտ տան:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՅԸ

Նորաւուրց խելաբան բարեկամ, առաջին հարց
ու փորձիդ դուն ալ այնպէս վիճաբանութեան
կնճառտ խնդրոյ մը դուռ գնացիր բացիր, որուն

մէջ մտնողները եղած են շատեր, և դուրս ելած են քիչեր, անոր խորերը խորխորատները, անոր ծայրերը պրպտողները խելակորոյաներ դարձեր են: Այդ անդունդը, որուն վրայ կը չըջիս Մեծատան և Ղազարոսին միջև բացուած վիհէն շատ մեծ է և անդնդախոր. հաւատքին և խելքին մէջտեղ եղած դարաւոր կռիւը մեծամեծ գլուխներ, փիլիսոփաներ, հաւատքին կարճ թեթեւասողիկ գիտնականներ վտանգի ենթարկած է, և անոնք այս բանիս լուծում մը տալու իրենց փորձերու միջոցին գահաւլիժած են. և չեն կրցած կռուողներուն միջև հաշտութիւն մը գոյացընել: Ի՞նչ կը կարծես ներկայ դարոյս թերահաւատ գիտունները, որոնց աւելի լեզունին կը խօսի, և որոնց իմաստակ իմաստութիւններն պիտի չկարենան լուծել այս դարաւոր կնճիւղը:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, դուն ալ առաջին անգամ լսող ականջներուն այնպէս վախ ձգել կուզես, տըխմարները ջախջախողներուն պէս, որ խնդրոյն առջեւը ետեւը չնայած, փորձեր չըրած, անմիջապէս փախուստի ճամբան ձեռք կ'առնեն: Բարեկամ, աչքերդ լաւ բաց, բերանդ բանալու տեղ, այլեւս կոյր, խուլ, համր մնալու դարը չէ, և ոչ ալ այնպէս ապրելուն ժամանակ: Խելքդ գլուխդ ժողովէ. ինձ կերենայ թէ նոր Աշխարհին լուսաւորութեան կողմանէ լուր չունիս, և ոչ ալ նետած մեծամեծ քայլերէն տեղեկութիւն. դուն միայն կառ Երուսաղիմը եղած ես: Ո՞ւր կը փնտռես հիմայ յատակը

լեցուն, խելքը դարտակ և նախապաշարեալ Հին Աշխարհի գլուխները. ոչ մարդ և ոչ ալ մարդուկ կը համարուին, և ոչ ալ ասկէ ետեւ կարող պիտի ըլլան ապրելու. մեռաւ, մեռաւ, պարծանք եղող անոնց հաւատքը, մարեցաւ անոնց արեւը, հազար անգամ քեզի ըսեմ, մեղք քեզի, որ այսպէս լոյս, արեւ դարու մէջ ծնած ես, կը չնչես, կապրիս ու մեծ հայրերէդ քեզի ժառանգ թողուած հիմնաւորը կը պաշտես:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Շիտակը բան մը ըսեմ քեզի, գիտես թէ դուն իրաւ մարդոց խելքը չփոթել կուզես, որ ասկէ ետեւ հաւատքէն Աժ. բարեւը կտրեմ. և խելքինը բերան ալ չառնեմ: Եթէ միակ խելքս պաշտեմ, անոր լայն և ընդարձակ ճամբան բռնեմ քալեմ, կըսես անհաւատ է, եթէ հաւատքս պաշտեմ, անոր նեղ և անձուկ ճամբայէն քալեմ, գլուխը կուտ չկայ դդոււմ է կըսեն. այս երկու իրարու հակառակ ճամբուն մէջ կը դեգերիմ, չեմ գիտեր ինչ ընելիքս: Եկուր հիմայ ես ալ քեզի դաղտուկէն խորհուրդ մը տամ. ուրիշ նոր ճամբայի չե՞նք կրնար հետեւիլ եթէ ձեռք ձեռքի տանք քեզի հետ, որպէս զի մարդոց ձեռքէն, խելքէն, հաւատքէն ազատինք, եթէ ճամբան երկայն ալ ըլլայ, հոգ չէ, հետեւնիս բեռ բարձ չունինք:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Ապրիս, ազատասէր բարեկամս, ապրիս, հապա ինչո՞ւ հոգիդ բարձէ բարձ կը ձգէիր, և ինչո՞ւ իմ

խօսքերը խելէն փախուստ կուտայիր. ո՛հ, երանի թէ կանուխէն ծախսու մոմ առնողներուն պէս աղատութեան դուռը բացած ըլլայիր: Հիմա թերեւս ազատութեան ճամբուն մէջ ջանքը առնելով վառած ըլլայիր, անոր լուսովը լուսաւորեալ մարդ նշանակուէիր, և պիտի կրնայիր ազատ խելքը, ազատ կամքը ճանչնալ: Ի՞նչու օրէնքի, կրօնքի ցանցեր մեր գլուխը անցած ըլլային, և ինչո՞ւ խել մը ծանրածանր շղթայակապ գործեր մեր վիզէն կախուած, բռնակիր ընէին մեզ: Եթէ հոգիդ կը սիրես, նա հաւատք ըսուած նախապաշարումը միանգամ ընդ միշտ խելքին ճամբան ձգէ. եթէ կը հաճիս տուր ձեռքդ ինծի, և ահա քու առջեւդ կանգնած է բռնութեան լայնարձակ ճամբան, ուղածիդ պէս առ, չուղածիդ պէս ծախէ. քու վրայդ հսկող մը խօսող մը չկայ. ազատ մարդ ապրիր, ազատ մարդ քայլէ, վերցուր կրօնք օրէնք վրայէդ, և մէկդի նետէ զանոնք. կատարեալ մարդ եղիր, այս ցաւերը, ցեցերը սրտիս խորերէն կուգան քեզի ըսելու, որ դիչեր ցորեկ հալու մաշ կըլլամ կուրօրէն գնացքներուն վրայ այնպիսիներուն, որ ծովուն վրայ խոր քնով խորթացող Յովնանու նման չեն արթննար, նոր արեւներուն առջև չեն ելներ, չեն անսներ, խելքերնին ջուրն ի վար տուած ջուրն ի վեր կը փնտռեն, աչքերնին փակ, ականջնին գոց, այո՛, այո, ըսելուն գլուխ չարժեկ գիտեն միակ:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Պրն. խելաբան, կը ցաւիմ որ քիչ մը զքեզ փորձել ուզողը, քու մէջդ մարգարէ մը կը գտնէ.

կամ Աղէքսանդր թագաւորին բարեւ առնող տուող թութակ մը, որ միակ խելու վարժուած քեզի պէս՝ լսածին ոչ իմաստը և ոչ ալ զօրութիւնը գիտէր: Ի՞նչ զարմանք, այդպէս կցկտուր քանի մը բառերու շարքեր սարէն ձորէն բերել, և իրարու հետ հիւսել, և դառնալ մեծ մեծ ճոռմաբանել չոր ու ցամաք բաներով, իբրեւ քեզի պարծանք: Զարմանքը հոն է, որ քու անձիդ վրայ ափսոսալը թողուցեր ես, ուրիշներուն վրայ չ'ափսոսաս. թողեր ես աչքիդ գերանները, ուրիշներուն շիւղերը կը փնտռես, և զանոնք քու աչքիդ գերաններէն շատ մեծ կը չափես, կերեւնայ աչքիդ խոշորացոյց անցուցած ուրիշներուն համար կը պահես:

Ազատ է մարդս, դուն տլ ազատ կը տրամաբանես, կը ճառաբանես, բայց ազատութիւնը մարդոցը խելքը գլխէն, և հաւատքը սրտէն չ'մերժեր, մարդոցս կենսական տարրերն են անոնք. կուգես որ ամեն մարդ առանց խելքի և հաւատքի անկոտ ռաբաբէ մը և կամ թութակներ ըլլան քեզի պէս: Եւ ինչպէս չուգես, առանց աչքի՝ կոյր, առանց ականջի՝ խուլեր կը ջանաս որ ըլլան անոնք, իբրեւ մարդահրէշ: Ոչ, ոչ, բարեկամս, մարդս այս վիճակով ստեղծուած է, ոչ ազատութիւն կրնայ չըզդալ, և ոչ հաւատքը, և ոչ ալ պարտականութիւնը կրնայ մերժել: Մարդուն ազատութիւնը պարտականութեան փոխադարձն է. պարտավճար ըլլալով կրնայ իրաւատէր ըլլալ, եթէ մարդս ազատ ստեղծուած մը չըլլար, հետեւապէս բարի և չար հատուցում չ'պիտի դգար և սպասէր, ոչ բարիներուն վարձատրութիւն և ոչ չարերուն դատապարտու-

թիւն, ոչ ներկայիս և ոչ ալ հանդերձեալ դատաստանին օրուան սաստը երկիւղը պիտի զգար:

Ահա քեզի օրինակը անասնոց, որոնց գործքեր թէ բարի և թէ չար ոչ պատիւ և ոչ պատիժ ունին. ոչ Աստուածային և ոչ մարդկային օրէնքները կը դատապարտեն, որովհետեւ բնականապէս կը գործեն և ոչ թէ իբրեւ մարդ. ազատօրէն պատասխանատուութեան զգացումը չունին անոնք. Ուրեմն ըսէ նայիմ, Ադամ ինչո՞ւ դատապարտուեցաւ որ ազատ էր և ինքնիշխան իր գործերուն, որ ինչպէս ուզեց այնպէս ըրաւ, ինչո՞ւ հապա և մենք կը դատապարտուինք, քանի որ ազատ ենք և մեր գործերուն տէր և իշխան. ինչո՞ւ ազատ օրէնք կրօնք չունենալ, ինչո՞ւ չենք ազատ զԱստուած չպաշտել, չգործել, չպահել Անոր պատուէրները... և ինչո՞ւ չպիտի ըլայինք և կամքի տէր, որ ինչպէս ուզէինք այնպէս ապրէինք—որովհետեւ ազատը՝ ազատ պէտք էր մնար բարի և չար հատուցումներէն, ոչ յարգ ոչ պատիւ, ոչ պատիժ և ոչ դատապարտութիւն ոչ մէկ ատեն: Ոչ թէ մինակ հաւատքը կը սորվեցընէ այս դասերը, այլ և խելքն ալ, եթէ տրամաբանես:

Մի սխալիւր բարեկամ, չափածիդ պէս չենք լսածդ կանգունը. մարդս եթէ ազատ չըլլար, չգործէր ազատօրէն, և ոչ անասնօրէն, գործած իր կրտաւները և գործելիքները ի՞նչ արժէք պիտի ունենային, թէ մարդոց և թէ Աստուծոյ առջև. եթէ Աստուծոյ պաշտպանութիւնը, առաքինութիւնը չըլլար ազատօրէն, ըլլար բնականապէս և անասնօրէն, անպարտ անմեղ պիտի չմնային, ոչ վարձատ-

րութիւն և ոչ դատապարտութիւն պիտի անգործ լէին և ոչ մէկէ. իրաւ կը սիրեն զմեզ, որ ազատ պէս, առաքինութիւն է բարեգործութեան վարձուց արժանի. միթէ՞ անասնոց մէջ բնականապէս և ոչ ազատօրէն չկա՞ն այնպիսի գործեր, չեն սիրեր զիրար, չեն օգներ միմիանց, և ինչո՞ւ պատիւ ինչո՞ւ պատիժ չունին և ոչ մէկ ատեն: Հետեւապէս մարդըս ամէն բանի մէջ ազատ չէ, բնութեան գորգոց մէջ ազատ չէ, նա կարող չէ առանց ուտելու խմելու ապրիլ, կենդանի մնալ, նա կարող չէ օրըստօրէ չծերանալ, չտկարանալ չմեռնիլ. նա ուզէ չուզէ բնութիւնը կը գործէ, բայց ի կամաց չարժեալ գործերու մէջ ազատ է, ուզէ կը գործէ, չուզէ չգործեր, ուզէ կը քալէ չուզէ չքալեր...

Ահա ազատութեանդ վրայ ունեցած դադափաւրիդ սխալը այս դասէն հասկցիր լաւ մը. քեզի պէս խելքը գլխէն, հաւատքը սրտէն վաւսի ի վերուս ընողները մարդամեքենայ են, պոռացող կանչուրտող ձայները պղնձի և ցնծղայի պէս զողանջողներ են, որ նշանակութիւն չունին, ազատ եմ ազատ գոչողները ազատ չեն հետեւած բարի կամ չար հատուցումներէն. ահա քեզի լաւ դաս մը որ հաւատքով չէ միայն, հապա խելքով խորհրդով ալ մէկտեղն է. կատարեալ հաւատքի և անպակաս խելքի տէրեր չեն կարող չընդունել, միայն թէ չըլլան հաւատակորոյս և խելակորոյս:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ ինչո՞ւ քիչ մը առաջ խոստացար ինծի հետ ընկերակից ըլլալ. չուտ մը իմ խելքէս քու

20329
247-98-90

հաւատքիդ դարձար, կուգես զիս հին խելքիս և քու նոր հաւատքիդ տէրտէր ընել, պարզ ըսեմ քեզի, խելքիս ձեռքէն դանդաւտ չունիմ որովհետեւ իմ բանիս գործոյս միշտ յարմար կուգայ, բայց հաւատքիդ երեսը տեսնել անգամ չեմ ուզեր, և ոչ ալ գլուխ կը ծռեմ, նա ամէն ատեն խելքիս դործերուն կը խառնուի, աղմուկներ կը հանէ, շատ անգամ կը դիմադրէ, արգելքներ կը պատրաստէ, ինչո՞ւ հերիք չըլլայ մեր գլխոյն խելքը, որ կարօտը քաշեմ հաւատքիդ. անոր ինծի բերած շնորհքներէն շատ շնորհակալ և գոհ եմ. հաւատքիդ բերելիք խուշկը, մոմը ձեր ժամը պահէ և մի բերեր մեր տունը:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Գիտեմ, գիտեմ Պրն. այսօր հինգշաբթի ըսողը վաղը ուրբաթ չէ չպիտի կրնայ ըսել. զարմանքը հոն է, մինչև ցարդ խելքդ ալ գլխէդ կը հանէիր: Չեմ գիտեր թէ ի՞նչ նոր հրէշ գործեց, շատ շուտ մը տուն կը բերես, Տէրտէր կը կանչես, կը մեծարես. ինձ այնպէս կուգայ թէ անոր մեծամեծ կեղծուպատիր խոստումներն, և անոր բերած մեծամեծ համով հոտով ընծայած պատառները շատ քիչ չտեսար, բայց հաւատքին բերելիք հոգեւոր բարիքները, անոր անսպառելի գանձերը տակաւին չտեսած ըլլալովդ է որ չես յարգեր մեծարեր:

Վախնամ, չէ իրաւ եմ, որ խելքիդ չոր ու ցամաք բերած անցաւոր բարիքները, անոր աղի լեզի հացն ու ջուրը կըսպառին շատ շուտ, ճրագիդ մէջ լեցուցած անոր իւղը ճամբոյն կիսոյն մէջ կ'անհե-

տանայ, գիշերը տակաւին իրեն ոտքը չկոխած, մութը մոլորը չպաշարած, չօշափելի խաւարը պիտի ծածկէ քեզի, աչքերուդ լոյսը պիտի յափշտակուի. ան այն ատեն ժամկոչ պիտի ըլլաս տուներ զարնելու, և առդին անդին պիտի դեգերիս, յիմար կուսանաց պէս. հաւատքը պիտի փնտռես և պիտի ըսես. անս շապեսն շիջանի եւ տո՛ւ ի յիւղոյդ անուե, բայց դռնիակ պիտի գտնես, եթէ կանուխէն չպատրաստես հաւատքիդ լուսավառ կանթիղը, եթէ անոր լուսարար իւղովը չկազմես չվառես քու հոգեւոր լապտերդ, իմաստուն կոյսերուն պէս: Գիտցիր որ անոր լոյսը անշիջանելի է և իւղը անսպառելի, թէ այս և թէ գալու աշխարհի մէջ. ուրախ եմ որ կոյրին վիճակէն վեր ելար ազատեցար, խուլին վիճակին մօտեցար, և տակաւին կատարեալ մարդկութիւնէն քիչ մը հեռու կը գտնուիս, Տէրտէր եղար խելքիդ, և Քահանայ չեղար հաւատքիդ:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, դուն բանին համը հոտը կը փախցնես. Տէրտէր եղայ չեղայ խելքիս, Քահանայ ալ կուգես ընել հաւատքիդ, որ ասկէ ետեւ ոչ թէ իմ ալ քու ուզածիդ պէս գլուխս փչես փչես ուռեցրնես հաւատքիդ երկայն բարակ հիւսուածքով: Թող տուր զիս եղբայր, ոչ հաւատք կուգեմ ոչ հաւատացեալ ըլլալ. շատ աղէկ գիտեմ հաւատքդ, շատ լայն ու աղէկ ճամբայ կը բանայի, ականջ ուսննալուս պէս, որ եթէ խելքս մէկուն դէմ կենայ միւսը դատաւազ կըլլայ, և անոր լեզուն կարճ պի-

տի դայ, գործերը երեսի վրայ կման, ինչո՞ւ համար մէկ գլխոյն մէկ աչք հերիք չըլլայ, և մէկ մարմնոյն մէկ գլուխ. երկու տէրանց ծառայելը ցաւ քաշել ըսել է. մէկուն մեծարանքը միւսին անարգանք կը պատճառէ, հաւատքիդ չղթայական հետեւորդն ըլլալը վերջ չունի, բայց խելքիս լուծը քաղցր է և բեռը թեթեւ:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Պարոն սիրելիս, ինչու այդչափ արագ կը փախչիս հաւատքիս երեսէն, ինչու վեր ի վար կը զարնես գլուխդ քարերուն: Մեղդին քաղցր ճաշակը չառնող մը մեղուններուն խայթոցին դառնութիւնը կը հետեւցնէ. հաց չծամող բերանը հաց ծամող բերաններէն աղին լեղին կիմանայ. կոյր մը ուրիշին աչքովը սեւն ու ճերմակը կը զանազանէ: Եթէ դուն հաւատքին քաղցրութեան բարութեան ճաշակը առած ըլլայիր տարակոյս չկար, որ խելքդ այս անգամ աքսոր կը ղրկէիր և քու տանդ վերի կողմը հաւատքը կը բազմեցընէիր. Դուն անոր անունը հեռուէն լսած ես, ոչ զինքը և ոչ անոր գործերը տեսած: Խույս ականջ մը եղանակին ներդաշնակ քաղցր ձայները ինչպէ՞ս կրնար լսել, և կոյր մը գեղեցիկ տեսարանի մը վայելուչ հանդէսը ինչպէ՞ս կրնար ըմբռնել. գիտես որ մարդոյս կատարելութիւնը կը պահանջէ նախ հաւատք և անոր վերաբերեալ գիտութիւններ. նա մարդոյս հոգին կը սնուցանէ երկնային հացով և ջուրով, նա մարդկային հոգին կենդանի պահող երկնապարզ և չորհրդէն է, նա հոգեւոր կեանքը վերապահող կատա-

րեւագործող զօրութիւնն է, նա չմերժեր խելքը և անոր խորհուրդը և անոր զանազան գիտութիւնները և յառաջդիմութիւնները, ինչպէս ականջը չմերժեր աչքը, և ոչ նա ականջը: Ինչպէս մենք ունինք տեսնելու աչք, լսելու համար ականջ: քաղաքական աշխարհին մէջ, մեր անձին բնական և բարոյական կենաց համար միշտ պէտք ունինք խելքին առաջնորդութեան. ահա զայս պարտէ առնել և զայն չթողուլ: Այս առաջին և վերջին դասը քեզի համար, լրումն օրինաց և կատարումն մարգարէից ըլլայ: Աչքին չտեսած վերե եղածները չէր կրնար հոս տեսնել և իմանալ եթէ ականջին լրացողութիւնը չթամանէր օգնելու. ասոր պէս խելքը չպիտի կրնար իր վերե եղածները քննել և իմանալ. հազար տարիներով ապրիր, ջաղացքին քարին պէս դառնալով, դարձեալ ինք զինքդ հոն պիտի գտնես, եթէ հաւատքը ի վերուստ չփութար չհասնէր օգնութեան և յոյս չտար ու չառաջնորդէր: Մարդուս կատարելութիւնը տեսնելով չէ բնաւ, այլ լսելով. չատ ու չատ են լսելով սորված դասերնիս, այնպէս ալ հաւատքով սորվելիքնիս. պիտի չեշտեմ դարձեալ զայս պարտէ առնել և զայն չթողուլ, և դուն ալ միշտ ամէն օրուան դասիդ համարը պահէ:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, ինձ համար թող կոյր տգէտ չըլլամ, խույ կըլլամ, ինչ կըլլամ երջանկութիւն է, խելքով իմաստուն, գիտնական թող ըլլամ, հաւատացեալ թող չըլլամ, ինձ համար ամօթ չեմ սեպեր, ես չեմ կրնար խելքիս պարզ դասերը ձգել, որ ինձ

համար թէ սորվիլ և թէ սորվեցնելը շատ դիւրին է, անոր փորձերը գործերը յայտնի և ծանօթ են. աչքովս կը տեսնեմ, ձեռքովս կը շօշափեմ, խելքովս կը չափեմ. բայց այդ քու հաւատքիդ անբեւոյթ դասերը խելքէս մտքէս վեր, ոչ աչքը կը տեսնէ ոչ ձեռքը կը շօշափէ, ոչ փորձի ներքե կուգան, ոչ ինքզինքս կարող եմ և ոչ ուրիշները համոզել, լաւ գիտեմ որ եթէ երբէք հաւատքը ընդունիմ և ներս առնեմ, անմիջապէս խելքս ինքնին մնաք բարով կըսէ ու աքսոր կերթայ անվերադարձ: Ինչ պէտք ունիմ տեսնելու համար ականջի, որ հաւատքին ալ խելքիս գործերուն մէջ պէտք պիտի ունենամ, որովհետեւ անոր գործը խելքիս հակառակորդն է, գիտեմ և միմիանց միշտ թշնամի. եթէ աշխարհիս բոլոր խուլերը անհաւատները զժողովք գնացին, ես ալ անոնց պատուանդանը կը նստիմ, չեմ կրնար քաշել, հիմակուանէ, գիշեր ցորէկ այս երկուքին յարուցած, կռիւները բոլորովին հանգստութիւնս քունս կը կորսնցնեմ, ես կենդանւոյն դժոխք կը դառնամ անոնց խառն խուռն ձայները հանդարտեցնելու և դատաստան առնելու չափ:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Պարոն, Պարոն, այդպէս ծուռ ու մուռ մի տըրամաբաններ, խելքը հաւատքին, և նա խելքին հետ շատ սիրով և խաղաղութեամբ կապրին, և միշտ ներդաշնակ ու միաբան են, եթէ դուն ամեն մէկուն գործը և պաշտօնը լաւ կարգադրութեան մէջ պահես, և իրարու չխառնես, և եթէ ոչ հաւատ-

քին գործը խելքին առջև հանես, և ոչ անոր գործը հաւատքին տաս: Լաւ եւս ըսեմ, տեսնելու համար ոչ ականջդ գործածես, և ոչ խելու համար աչքդ, և այսպէս գործադրութեամբ, խաղաղութիւն ամենեցուն և հանգիստ երկար կենցաղավարութիւն և միանգամայն կենդանւոյն դրախտ կը փոխադրուիս և ոչ թէ դժոխք, եթէ գլխոյդ մէջ խելքդ պահես և սրտիդ մէջ հաւատքդ...

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, բերանս բանալ տուիր և դարձեալ ցաւերս կը նորոգես, ես որ հաւատքին անուռնէն անգամ փախչող մէկն եմ: Ուր որ կը տեսնեմ հաւատքը խելքիս մահը կը կարծեմ տեսնել, անոր անուռնը մէկ է, բայց անոր գործերը դասերը անթիւ, հազար ու մէկ տեղերէ գլուխներ ցոյց կուտայ. մէկ վայրկեանին մէջ հարաւ հիւսիս արեւելք արեւմուտք կը դառնայ: Մարդոյս ունեցած չունեցած խելքը գլխէն կը հանէ կը ցնդեցնէ: Շատ զարմանալին այն է որ երբ կը նայիս յանկարծ հովի պէս կուգայ, մէկուն երկուքին դրան կը զարնէ, կ'եղնես, կը բանաս, կը փնտռես հոս հոն, ոչ կուգայ և ոչ կերեւնայ, ոչ ուսկից գալը և ոչ ուր գնալը կը գիտցուի. փորձել կուգես չփորձուիր, բռնել կուգես՝ կը փախչի, տեսնել կուգես՝ անբեւոյթ կըլլայ, շօշափել կուգես՝ երկնք կը համբառնայ, խելքով խորհրդով իմանալ կուգես՝ նա ծանօթ ամպերուն թեւերուն տակ կը ծածկուի, ոչ կը մօտենայ և ոչ խելքին բարեւ կուտայ կառնէ: Պարզը ըսեմ քեզի, գիտնականաց խելքին չեն պառ-

կիր և ոչ պատիւ կը բերեն այդպէս անունը կայ ինքը չկայ դասերը, անոր համար սորվելու կարօտը չունիմ, օգին մէջ տուններ պալատներ, չէնքեր չինելու փորձը չեմ ընել, կամ տգէտներուն աչքերը գոցելով կոյր մոյր ընդունակս է ընդունակս է ըսել. ուրիշ բան մըն ալ կայ ըսեմ, հաւատք ըսուած բանը, տար կոյրերուն ծախէ և տգէտներուն գլուխը փչէ, իրաւ որ անոնց քով շատ առաւել փառք պարծանք ունի, անոնց սրտին մխիթարութիւնն է, անոնց գիշերուան ճրագը և ցորեկուան արեւը, մահուան ճամբուն մէջ լոյսը և առաջնորդը. հանդերձեալ աշխարհին կենաց փրկութեան յոյսը, մանաւանդ գիտնականաց դէմ իրենց վիճաբանութեանց յաղթող վահանը, զէնքը, սուսերը: Իրաւ, գիտութիւն խելք չգտնուած տեղերուն կը նայիս հաւատքը ելած է խել մը բերդեր բուրգեր չիներ է. ուզածին պէս առեր ծախեր է, և թեւերը հարաւ հիւսիս տարածեր, ճիւղերը արեւելք արեւմուտք. երկինքէն երկիրս կը հրաշագործէ. լաւ գիտցիր, լաւ, հաւատքին այդչափ ժողովուրդ համոզելը, չահելը ճամբայ գտած է այն օրէն, երբ խելքը նոր ծնած երեխայ մանուկ էր, և տակաւին օրօրոցին մէջ օրօրներով կը քնանար և աշխարհիս երեսը տգիտութիւնը կուրութիւնը իրենց թագաւորութիւնը ունէին, հաւատքին բազմած գահին վրայ: Ահա կը տեսնես ժամանակը ինչ մեծ փոփոխութիւններ կընէ: Ներկայիս մէջ խելքը, գիտութիւնը արթնցած վեր առած են իրենց գլուխը և հսկայ քայլերով կը յառաջանան ամեն ուրիշ, խելքը աչքը բաց չորս կողմը կը դիտէ հաւատքին գործած աներեւոյթ

հրաշքները, խելքը երեւելի հրաշքներով կը գործէ, կը քալէ. այսօր քաղաքակրթեալ աշխարհին մէջ խելքին յառաջ բերած գիտութիւնները մէկ մէկ հրաշքներ եղած են և կըլլան տակաւին: Բարեկամ, գիտցիր թէ խելքը այն աստիճան կը ջանայ կը ճգնի որ ժամ յառաջ դուրս հանէ հաւատքին հինաւուրց խաղերը, և անոր թագաւորութեան աթոռը վերի վայր կործանէ, որպէս զի ան երթայ աներեւոյթ աշխարհներուն մէջ, հոն փնտռէ իր փառաց և փառաւորութեան գահը, և զայն հոն հաստատէ յաւիտեանս յաւիտենից: Աւելի լաւ է ըսել թէ այս աշխարհս խելքին և գիտութեան մեծ թէատրօն է և մարդոց համար միակ տեսարանը. մարդիկ մէկ մէկ դերասան, ամէն մէկը խաղեր ունին կատարելու, յաղթելու և յաղթուելու մրցանակը առնելու, այս ամենքը խելքին իմաստութեանը վերաբերեալ գործերն են, և ոչ թէ հաւատքին:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Ա. փսոս քեզ, Պրն, եթէ այդ խելքովդ զատիկ ընես, կարմիր հաւկիթը շատ ուշ պիտի տեսնես: Խելքը արթնցեր հաւատքը մեռած կը կարծես: Ոչ, ոչ, Պրն. անոնց առերեւոյթ պատերազմը հինաւուրց է: Առաջին անգամ դարխտին մէջ բարւոյ և չարի ծառին գլխոյն վրայ փրթաւ այս կոիւն ու ծեծը. Ադամին վիճակը վերի վար դարձնող, կործանողը խելքին և հաւատքին կռիւները եղան, և մինչև աշխարհին վերջն ալ պիտի շարունակուին և չպիտի դադարին երբէք: Դիտես, երբ Աստուած ստեղծեց մարդը, ուզեց ոչ թէ մինակ հաւատով անմահ

վիճակի մէջ պահել, այլ մարմնով ալ. Ադամին հոգեւոյն անմահ վիճակը հոգեւոր բնութիւնը բնական էր, և Ադամ չէր տարակուսեր այնչափ, բայց մարմնոյն անմահ վիճակը մարմնոյն բնութեան կը հակառակէր. Աստուած զայն հաւատքէն կախեալ պահեց. զի գիտէր, հոգեզէն մարդը կը խորհէր թէ, զանգուածը ուշ կամ կանուխ հող պիտի դառնայ բնականապէս, անոր համար Աստուած Ադամայ խելքին այս խորհուրդը փոխելու և հաւատքը անոր սորվեցնելու մտք մարդկային բնութեան օրինաց համաձայն զգալի օրինակ մը և գործնական դաս մը կ'աւանդէ կը պատրաստէ նորաստեղծ աշակերտին առաջ եղեմայ վարժարանին մէջ, քանի որ նամանաւոր և հոգեւոր վիճակի մէջ կը գտնուէր և չէր կրնար հոգեւորը առանց մարմնաւորի ըմբռնել և սորվել: Ուստի խելքին և հաւատքին մէջտեղը այս փորձանքը կը դնէ, գիտութիւնը քարոյն եւ չարի ծառին պտուղը, և անոր ծայրէն կը կախէ, հաւատքի ոստին կը կապէ Ադամին մահը և կեանքը: Այս տարօրինակ հաւատոյ դասաւանդութիւնը, այս առաջին քերականը շատ դժուարին կուգար նորաստեղծ աշակերտին սորվելու համար: Ադամին խելքին առջև ծածկեալ գիտութիւն մը, վարագուրեալ խորհուրդ մը, թագուն հանելուկ մը կար. պտուղը մէկ. բնութիւնը երկու, բարի և չարի նորաստեղծ մարդուն խելքը իմաստութիւնը այնչափ մեծ էր և բարձր. նա մինչև բոլոր կենդանեաց և բնութեան վրայ կ'իշխէ կը թագաւորէ և զանոնք յականէ յանուանէ կը կոչէ. բայց երբ կը դառնար նա արգելեալ ծառոյն վրայ, կը տկարանար և իրեն խելքը խորհուր-

դը կը դադրէր զայն մխիթարելէ, ինչ որ կը ճանչնայ կըզգայ և կուսումնասիրէ. բայց ի վերուստ ներշնչող հաւատքը ընդհակառակը կը խօսէր: Ադամ խելքովը կը տեսնէ բարին գեղեցիկը. հեռուէն ձայն մը կը լսէր որ կըսէր, չար ե կեանաց եւ մահու խնդիր ե. նա կըզգուշանայ, կը խորհի կը խօսի ինքն իրեն: Մահը, կեանքը այն նիւթական պտուղը ուտելուն և չուտելուն վրայ կը հաստատէ. փոխանակ նիւթապաշտ ըլլալու Աստուածապաշտ կուգէ ըլլալ, բայց Ադամին ականջին մօտ ձայն մը չէր դադրեր խօսելէն, խրատելէն, որ խելքին առաջնորդող հաւատք կուտար գաղտուկէն. թէ յորոշ առաւ որսիցես ի նմանէ, մահու մեռանիցիս: Ահա Ադամ կը տեսնէ աշօք, կը շօշափէ ձեռքը, կը չափէ կը ձեւէ խելքով և չգտնէր դրան բարին և չարը որոշելու նշան մը, յատկութիւն մը, կամ հրամայեալ ուրիշ ուտելիք պտուղներէն տարբերութիւն մը. կը տեսնէ որ բնութեամբ գոյութիւնը միեւնոյն, աւելի քաղցր ճաշակելու մէջ, գեղեցիկ տեսնելու մէջ: Ադամին խելքը կը համոզէ կը տրամաբանէ, լսածին դէմ բողոք կը վերցնէ, բողոքական կըլլայ, հաւատացեալ ըլլալէ կը փախչի, խորհելով թէ նիւթական պտուղ մը ինչպէս կարող է մեծամեծ հետեւութիւններ դուրս բերել, Աստուածային նորակերտ ձեռագործին նորանոր կապերը քակել, հոգին մարմինէն զատել. Աստուծաստեղծ էակ մը ոչնչացնել յաւիտեանս: Այս խորհրդածութիւնէն ետք երբ Ադամ կը մօտենայ և փորձել կուգէ, դարձեալ կուգայ նոյն ձայնը և կը յորդորէ, մի մեռանաւ, մի մաշակեալ, մի հոռւ լինիր. Աստուածային վը-

ձիւրը և կեանքիդ ճակատագիրը միանգամայն կարգիլէ կը յանդիմանէ, թէ հաւատալը արդարութիւն է, փորձելը յանդգնութիւն է :

Ահա ազատ ստեղծուած էակ մը, որ ազատ չէ. մէկ կողմէն խելքը, միւս կողմէն հաւատքը կը բռնադատեն, ունեցած ազատութիւնը գերեզմար վիճակի մէջ կը տարուբերի Աստուծոյ կարգեալ խելքին առաջնորդ լուսարարը ճրագ ի ձեռին կը լուսաբանէ Ադամայ և կը սանձահարէ անոր խորհուրդը թէ կրնան խաբուիլ և խաբել զքեզ քու աչքերդ քու խելքդ. լաւ գիտցիր դու Ադամ, պտուղին ներգործող զօրութիւնը անոր բնութեան հետեւած գործը չէ, հապա անոր բնութեան հեղինակին կարողութիւնը. դի ամենայն ինչ յոյժնչե յինչ դարձնող արարիչը կարող է և ըստ այնմ դարձնել որպէս և կամի. ինչ որ կը լսես ձայնով այնպէս է. և ինչ որ կը տեսնես աչքով այնպէս չէ. նա՛ Արարիչը հուրը ջուր և ջուրը հուր կարող է առնել, մի՛ յանդգնիր փորձել. փորձելը անհաւատութեան ծընունդ է իսկ հաւատալը արդարութեան. փորձելուն հետեւութիւնը լսուած կամ ըսուած բանի մը խաբուելը կամ խաբելը գիտնալն է. մի՛ գուցէ ըսողը խաբած ըլլայ լսողը, կամ թէ խաբուած ըլլայ լսողէն նա ևս գիտցիր, Ադամ. փորձելը ըսողը խօսողը փորձել ըսել է ոչ թէ ըսուածը կամ խօսուածը, վերջապէս Ադամ անփորձ անուս աշակերտ, անհնազանդ որդի կռուասէր խելքին և խորհրդոյն կը հետեւէր. կը մերժէր լսածները, աւելի բողոքակա՜նութեան մէջ ապրիլ մեռնիլ կը սիրէր քան թէ հաւատքի մէջ և յաւիտեան անմահ մնալ :

Եթէ Ադամին առջև այս տարօրինակ ձայներէն հաւատոյ կրթութեան դասը չըլլար, հաւատքին գործը և գործողութիւնը չպիտի կրնար սորվել ինչ տեսակ ըլլալը, և ոչ պիտի կրնար գիտնալ ըմբռնել իր վիճակին անմահութիւնը : Արդէն ըսինք թէ գիտէր, Ադամ հողէ շինուած կաւեղէն տան մը ուշ կամ կանուխ փլչելը, թէ մարդը ուրիշ խորհրդոյ մը տէր ալ պիտի ըլլար, թէ Աստուած հողեղէն բռնութեան և նիւթին վրայ կարող չէ թագաւորել և յայլ ինչ փոխել, կամ թէ այս աշխարհը ուրիշ Աստուծոյ մը արարած ըլլայ, և անոր իշխանութեան ներքեւ առանձին վերապահուած : Ահա այսպիսի կասկածանաց և տարակուսանաց ոգին մարդոյն խելքէն վերցնելու և հաւատքի ներքեւ վերապահելու համար, ուղեց խելքին առջև օրինակ դնել այս արգիլեալ ծառոյն պտուղը, թէ ինչպէս այս պտուղին տեսակը ուրիշ պտուղներուն տեսակէն բռնութեամբ տարբերութիւն չունի, և համով, հոտով, տեսքով, գոյնով միեւնոյնն է, ասոր պէս ալ քու այդ հողեղէն բնութեանդ տեսակը, բոլոր հողեղէն արարածներուն բնութեան տեսակէն տարբեր չէ : Ադամի մարմնոյն բնութեան անմահութիւնը ոչ թէ բնութեան հետեւութենէն կախեալ կայ, հապա հաւատքէդ և մի հետաքրքիր ըլլար խելքովդ թէ պտուղը իրեն բնութեամբը և անկից ուտելովդ կը գործէ հապա ըստ իմում բանիս կը գործէ, ինչպէս առաջի եւ եղեմ, հրամայեցի եւ հաստատեցաւ : Ահա այս ծառոյն պտուղը քեզի օրինակ. եթէ կը հաւատաս, քու այդ հողեղէն բնութիւնդ հողեղէնի հրեղէնի կրնամ վերափոխել. ուրեմն անհաւատ և

բողոքական մի՛ ըլլար այդ նիւթական խնդրոյն վե-
րաբերմամբ: Ահա վիճակիդ անմահութիւնը. և բը-
նական մահունէն ազատ մնալդ ծառոյն պտուղը
այնպէս հաւատալէդ, և այս մասին քու խելքդ
խորհուրդդ ետական ոգւով մեռնելէն կախեալ կայ.
վերջապէս այնչափ մնաց Ադամ դրախտին մէջ,
որչափ իր հաւատքով ապրեցաւ և խելքով՝ մեռած
և երբ դարձաւ խելքին խորհրդոյն և գիտակցու-
թեան, մեռաւ հաւատքով և անմիջապէս վիճակի փո-
փոխումն և անկումը տեսաւ. աչքերը բացուեցան,
մերկութիւնը դուրս ելաւ, և զառիւլայր գլորեցաւ
մինչև մահուան դուռը հասաւ, ըստ այնմ թէ հող
եիր ի հող դարձիւ. ըստ Պօղոսի բարոգութեան
ի միոյն մեղի աշխարհ մտիւ և ի մեղաց անտի մահ.
Ադամը խելքին ճամբուն մէջ գտաւ մահը:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, այս երկայն ալելուեան ո՛ւրտեղ գը-
տար, ո՛ւր գրուած է և ո՛ւր կարդացիր—ո՛ւր սոր-
վեցար Ադամին ինչպէս ըլլալը չըլլալը. դուն ո՛ւր
Ադամը ուր իրաւ որ պէտք էր դուն հոն եղած
ըլլայիր այն ատեն, և Ադամին չթողուիր որ ծա-
ռոյն նախապաշարեալ պտուղը ուտէր, և մեռնէր, և
մեզ ալ հետը մեռցնէր, այսչափ հազար տարի
առաջ եղած չեղած գործով մը: Ինչպէ՞ս զիտցեր ես
որ մանրամասնօրէն կը խօսիս. խօսքիդ նայելով
դուն հոն ներկայ գտնուած ես և խորհրդակից եղած
անոր. քիչ մնացեր է որ երկինքին և երկրին հի-
մերը, սիւները ինչպէս շինուիլը, ինչպէս ձգուին
ալ պատմես. չատ անգամ լսած եմ, խօսքերուն մէջ

թէ երբ աղը մատաղը կը պակսի, մարդիկ նեղը կը
մնան, և շուտ մը Ադամին քով կը վազեն, անոր
օձիքէն կը բռնեն, անոր վիզէն կը կախուին: Խոր-
հէ, թէ եթէ ջատագովածդ հաւատքը այդ չափ սի-
րելի և կարեւոր բան մը եղած ըլլար, Ադամ այն
ատեն խելքին հետ չէր փոխեր, չէր առներ, չէր
ծախեր, ի բերանոյ քումմէ դատեցից զքեզ: Եւ կը
տեսնե՞ս. որ առաջին մարդն է, որ դէպի խելքը կը
միտի, մարդկային կեանքին աղբիւրին գլուխը
կանգնած, ուր հաւատքը յաղթուած է խելքին ու-
ժեղութենէն և անկէ ետեւ աշխարհիս երեսը աւելի
խելքը բան թէ հաւատքը կը թագաւորէ այսօր,
խեղճ ողորմելի, ջուրը տարած ջաղացքին չախչախը
կը փնտռես, փլած փլփլած աւերակներուն սիւն
դառնալ կուզես:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Սիրելի Պրն. մարդկային բնութեանն ինչ ըլլալ
չըլլալը առաջին Ադամէն կըսկսի, բայց երկրորդ
Ադամով այսինքն Գրիստոսով կը կատարելագործուի:
Առանց երկրորդին մեր կեանքերը անդունդի մը
եզերքէն կախուած պիտի մնային, անխժուած ու
իրենց արմատէն փրցուած: Առաջին Ադամին ան-
հաւատութիւնը մահ կուտար, երկրորդ Ադամին
հաւատքը յարութիւն կը բերէր: Եւ մենք առանց
այդ հաւատքին պիտի չկրնայինք գիտնալ նոյն իսկ
ոչ մեր ծագումին ինչութիւնը, և ոչ ալ մեր վախ-
ճանին որպիսութեանը:

Ադամ ոչ միայն իր վիճակին կորստեան պատ-

ճառ եղաւ, այլ իր բոլոր սերնդեան և ընդհանուր մարդկութեան, անկէ ետեւ խելքը բարձի թողի ըրաւ հաւատքին սանձը և իր կենաց անսխալ առաջնորդը ձգեց տարաւ մարդկութիւնը անաստուածութեան տարտարոսը և թաղեց կորստեան գերեզմանը, բացի սակաւաթիւ անձանց, որոնց սրտին մէջ հաւատքը իւր անաղօտ լոյսը վառ կը պահէր զոհին կրակին պէս. ժամանակ առ ժամանակ կը շողար վառուած մորենիի պէս և կը մխիթարէր զանոնք: Միախալի գալուստին խորհուրդը զանազան եղանակներով, երբեմն տեսիլքներով երբեմն երազներով հաւատացեալները կը զօրացնէր, երբեմն գուշակութեամբ մարգարէներուն բերնով կը ծանուցանէր, ըստ այնմ թէ պատրոջն առկայծեալ մի շիջուցե, բայց խելքը այս միջոցին այնչափ մոլորեցաւ և անոր հետեւողները խողեր և նա ինքն ալ խողարածող եղաւ և անառակ որդին դարձաւ, ոմանք քարի հետ չնացան, ոմանք փայտի հետ պառկեցան, մինչև անգամ զանոնք զկատուած առնելով պաշտեցին: Դաւիթը իրեն սուր աչքովը կը տեսնար մարդկային վերջին ծայր մոլորութիւնը և կողբար, ըսելով Առնեմեան խոտորեցան իմիասին եւ անպիտանացան. ոչ ոք է որ առնէ զհաղցրութիւն եւ չէ ոք միևնջեռ իմի: Հայեցա Տէր ի վերուս յամենայն որդիս մարդկան. տեսնել քե իցե ոք իմաստուն, որ խնդրեցե զԱստուած: Ահա խելքին ինքնօրինութեանը, կամ լաւ է ըսել ինքնանօրէնութեանը՝ մարդկային գլխոյն բերած չարիքները հազարումէկ հարուածներով: Ահա այս պահուն էր, որ հաւատքը երկինքէն նայող Տիրոջը աչքերուն պէս նայեցաւ,

երբ մարդկութիւնը վերապահող կենսական տարրը բոլորովին մեռած էր, մարդիկ կենդանի մեռելներ և իրենց մարմինը իրենց գերեզման դարձած էր: Հաւատքին փոխանակ, մարդոց սրտերուն մէջ կարծեմ կարեղիներ և անհաւատութիւնը բոյն դրած էին, և որ մարդիկ իրարմէ այնպէս բաժնած, այնպէս քակած քանդած էին որ մէկը՝ լաւը, միւսը՝ չարը, մէկը՝ հարաւ, միւսը՝ հիւսիս ցրուեր էին, իբրև անհովիւ ոչխար: Հաւատքը այլեւս անհամբեր, երկրորդ անգամ աշխարհը այցելութեան կուգայ, խելքին առաջնորդ մարդերը վերանորոգելու, վերստեղծելու համար: Առաջին անգամ Մովսէս հաւատացեալ կը գտնէ և անոր ձեռքը գործակից կառնէ, և հրաշքներ կը գործէ, երբ կռուասէր խելքը տեսաւ այս հինաւուրց իր ոխերիմ անհաշտ թշնամին, անմիջապէս բանակ կը լարէ, քաջամարտիկ զօրապետներ կը կազմէ, ժամկոչ կըլլայ, զանգակ կը զարնէ, մոգերը մոգպետները վհուկները խարդախները կը ժողվէ, թեւ թիկունք կը շարէ զանոնք հաւատքին գէմ պատերազմելու կռուելու համար... Վերջապէս կեղծ խելքը, Մովսէսեան դարոյն մէջ կը յաղթուի հաւատքին ճշմարիտ հըրաշքէն, և թեւ թիկունք մոգերովը կը խայտառակուի: Թողունք այլեւայլ ժամանակներու մէջ գործուած հրաշքները, զանք Քրիստոսի տարւոյն հըրաշագործող հեղինակին և անոր մօտենանք: Խելքը մոռցած ըլլալով Մովսէսի տարւոյն մէջ յաղթուելը, այս անգամ դարձեալ կըսկըսի նա մարմնոյն բոլոր անդամներով՝ իրեն պաշտպան արժանեակներովը և հաւատքին դատախազներովը պատերազմի

ասպարէզ կը բանայ, նախ կոյրերը կաղերը բանակին զօրագլուխ կը հանդիսացնէ, և թշնամոյն կրկին ու կրկին փորձերը առնելու խորհրդով կըսպառազինէ: Երբ կը տեսնէր կոյրը, որ աչքը բաց կը դառնար և խուլը ականջը բաց, խելքը այս անգամ կոյր աչքին տեսած հրաշքը, խուլ եղող ականջներուն մերժել կուտար և այսպէս աչքը, հաւատացեալ ականջը բողոքական կը թողուր և երբ ականջը լսած հրաշքովը հաւատացեալ կըլլար, աչքը կոյրը բողոքական կը թողուր, վերջապէս խելքը տեսաւ չըլլար այսպէս, մարմնոյն մէկ անգամը հաւատացեալ, մէկը բողոքական, և երբ մէկիկ մէկիկ պատերազմելու կը զրկէ, յաղթուած կը վերագառնան, խելքը կը խորհի նոր գիւտ մը հնարել, նոր ճամբայ մը ձեռք առնել ինչպէս դըրախտին մէջ, մարմնոյն բոլոր անդամները մէկ անգամ գոգոնց արգիլեալ ծառոյն վրայ, աչքը տեսնելուն մէջ, ականջը լսելուն մէջ, ձեռքը չօշափելու մէջ. բերանը ճաշակելու, ի մի բան բոլորը բողոքական դարցոյց և հաւատացեալ չթողուց: Ահա այսպէս ալ բոլոր անդամներով ինոյն նպատակ կը յանդգնի պատերազմել հաւատքին դէմն և կը մեռնի իսկ և իսկ կը թագուի գերեզմանին մէջ, որպէսզի փորձ առնէ թէ հաւատքը այսպէս ալ կարող պիտի ըլլայ մինչև բնութեան վրայ ալ իշխելու և մահուան վրայ ալ թագաւորելու իր հըրաշքովը թէ ոչ: Ահա, երբ կը լսէ նա Ղազարոսի չորեքօրեայ յարութիւնը և այլ բազում մեռելոց վերակենդանութիւնը... Երբ կը տեսնէ հաւատքին ամենակարող զօրութեանը յաղթանակը, որ անոր

ձեռքը մեռելները զօրեղ բազուկներով գերեզմաններէն դուրս կը քաշէ, և կը կենդանացնէ, և բարձր ձայնով կը պարծի, ո՛ր եւ մահ յաղթութիւն քոյ, ո՛ր եւ դժոխք խայրոց քոյ ըսելով քարոզ կը կարգայ իւր անարհի, անա կը տեսնէ խելքը այսպէս որ բոլոր սպառնալիքները խորաակուեցան փշուեցան հաւատքին ոտքերուն ներքև, և իրեն գլորած խոշոր խոշոր քարերը մանրեցան փշուեցան ոտնակոխուեցան, և երկնային կրակուբոց բնութեան առջև իբրև մոմ հալեցան, և անա, իբրև երկնային հեշտակ ի ձայն բարձր կը կոչէ. Քաջաւերացարուք զի ես յաղթեցի աշխարհի: Ահա հաւատքը դրսէն առած այս յաղթանակին դրոշմը իր աջ ձեռքը կը մանէ բնութեան ներքին կողմը. ծածկեալ վարագոյրը կը բանայ, այն տեղն ալ, խելքին շինած և շինելիք բերդերը բուրբերը Եգիպտոսի պարիսպէն վերէն վար գըլտորուող կործանուող կռուքերուն պէս գետին կը թափէ կը թաւալէ, այնպէս որ այլևս չէին կարող հաւատքին ուժգին զօրութեան դէմ ախոյեան կանգնիլ կռուելու, պատերազմելու: Ահա խելքը կը տեսնէ յուսակտուր, թէ պատերազմի բոլոր փորձերը չդիմացան, ներքին և արտաքին կաբողութիւններն տկարացան, այլևս ճար ու ճարակ հատան ըստ ամենայնի, զառաւելք եղած և յաղթուած: Ահա կուգայ նա կոր իգուլի, ափ ի բերան, սիրտ ի խոնարհ, հեղ ի հոգի, կը զիջանի կը խոնարհի իր ամբարտաւան աթոռէն և անառակ որդոյն պէս առատ հաւատքով իրեն առաջնորդողին առջև մեղայ կը գոչէ, կը խոստովանի, և ի բողո-

քականութենէ ի հաւատս կը վերադառնայ, ի մեռելութենէ ի կենդանութիւն, յազատութենէ ի հնազանդութիւն, ըստ Պօղոսի Առաքելոյն բանի թէ. գերեմի գմիսս մեր ի հնազանդութիւն Քրիստոսի նստոյ նորին: Անկէ ետե հաւատքը խելքին առաջնորդ, և խելքը անոր աշակերտ, ի սկզբանէ յԱստուծոյ հաստատեալ ուխտը և միաբանութիւնը կը վերակարգացուի: Ծիշգ աչս ունի և ոչ տեսանէ, ականջս ունի և ոչ լսէ, ձեռս ունի և ոչ շօշափէ, ի մի բան, իբրեւ բարոյապէս մեռեալ մարմին մը կամ պաակեր մը ըլլայ, և ոչ իրաւունք ունենայ այնուհետե հաւատքին բերած ծրարները քակելու, պըրպտելու տեսնելու և ոչ ինչպէս վերցնելու գտնելու գաղտնըքը և ոչ ինչպէս առնելու տալու փորձերը գիտնալու, խելքին համար ծածկեալ խորհուրդներ, ծածկեալ գիտութիւններ, վարագործեալ սրբութիւն սրբութեանց խորան ըլլայ. լաւ ևս ըսեմ ճիշդ կոյրին սեւն ու ճերմակն ընդունելուն պէս, տգէտին տգիտութեամբը ընդունելուն պէս միայն լսելով ոչ թէ տեսնելով, կոյրին աչքէն սեւին ճերմակին տեսակին գաղափարը ինչպէս պահուած է յաւիտեանս յաւիտենից, ասոր պէս ալ հաւատքին գործերը գործողութիւնները տեսանելիքը խելքին վերահասութենէն յաւիտեանս պահուած կը մնան: Ուրեմն չմոռնաք դասերնիդ, զայս պարտ է առնել, և զայն չթողուլ միշտ:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, այլեւս բանը պարզ հասկցուեցաւ, որ օր առաջ խելքերնիս ի վաճառ հանենք, այլեւս տուն չբերենք ջուրն ի վեր տանք ու ջուրն ի վեր փնտռենք. միայն այս սնամէջ հաւատքը առնենք ու ալ ինչո՞ւ հերիք չըլլայ, նա իբրեւ երկնային մանաւոր և հրեշտակաց հացով կը կերակրէր զիս. մինչև ցարդ աստուածաբաններէն չլսածներս կը լսեմ, կարծես թէ Աստուծոյ մօտէն նոր աշխարհ գալողներէն մէկն ես, Աստուածախօս Մովսէս մարգարէին չըսած ու չգրածն ալ կը մեկնես, կը սըրբագրես և պակաս թողուցածները կը լեցնես և նոր աստուածաբանի մը կամ նոր հոգեբանութեան մը հաւատաբանութիւնը կը շինես: Բարեկամ, ես հիմակուան հաւատքներէն, հաւատացեալներէն բան մը հասկցած չեմ. ինծի համար շատ տարակուսելի կասկածելի է. չեմ գիտեր դուն երկինքէն և սուրբերէն շատ վեր դասեցիր շինածդ վարդապետութիւնը, որ խելքիս լեզուիս բերանիս ալ կապ ու կապանք դարցաւ և թողուց զիս բոլորովին անպատասխանի, առայժմ մնացի հաւատքին կային ու չկային մէջտեղը:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Պարոն, մարդոյն բնութեանը կատարելութեան մը կարօտ ըլլալը քիչ թէ շատ սորվեցար, ոչ թէ խելքով միայն և ոչ ալ հաւատքով. այլ երկունքով ի միասին, թէ ինչպէս են հոգին և մարմինը, և որով միայն կը կատարելագործի մարդ արարածը:

Իւրաքանչիւր մաս իր կարօտութիւնը ունի, զոր օրինակ, աչքը իր տեսութիւնը, ականջը՝ իր լրսողութիւնը, կատարեալ խելքին առ հաւատքը ունեցած առաջին գործը և պարտաւորութիւնը այնպէս է։ Անապատին մէջ քարոզող Յովնանն, և կըսէր Տիրոջը նախնի պատգամս ըրեի, մարդկային սրտին չար խորհուրդները, չար գործերը և չար զգացումները ապախարութեան ջրով կը մկրտէ կը լուանայ, խելքին այս նախապատրաստութեան գործը կատարուելէն ետքը կուգայ հաւատքը քահանայագործելու և զանոնք արդարացնելու, վերջոյն ծնանելու և մկրտուելու հոգեով սրբով և օծմամբ իւզով։ Խելքին վերջին գործը պիտի ըլլայ, որ հաւատքով ստացած աստուածային սրբարար շնորհքը անկորուստ պահէ, սնուցանէ, աճեցուցանէ, միանգամայն զգուշացնէ ամեն ատեն ամեն մեղքերէն ամէն աղտեղութիւններէն։ Ինչպէս մարմնոյն աչքին գործն է, դուրսէն եկած լոյսով առաջնորդ ըլլալ մարդոյն ոտքերուն քայլամուրոր գնացքներուն և ուղղել պահպանել խորխորատներէն, որոգայթներէն, ըստ Դաւթի թէ «ձրագ եմ բան քոյ ոտից իմոց եւ յոյս տան շաղկապ իմոց», անոր պէս ալ խելքը ներքին զգացմանց և շարժմանց առաջնորդ պիտի ըլլայ միշտ դէպ իւրոյս, դէպ յուզողութիւն, և անոր գիտնալու առաջին բանն է թէ կարող չէ ինքնօրէն մարդս հոգեւորապէս արդարացնելու։ Երբեք առանց հաւատքին ներգործութեան, ինչպէս մարդոյս աչքը կարող չէ մարմնոյն աղտերը վերջերքը տեսնելով մաքրելու և բժշկելու։ Մարդոյս հոգեւոր փրկութիւնը սրբութիւնը հաւատքին

ներգործութենէն կը ծագի, այս հաւատքը այն ընծայն և նուէրն է զոր խելքը կընծայէ Աստուծոյ կամաց և խորհրդոցը, զայս պարտ է առնուլ և ասի խելքէն չծագիր։ Հաւատքին ներգործող շնորհքն է։ Խելքին ինքնօրինութիւնն էր որ հեռացուց Ադամ դրախտէն։ Եւ աստուծմէ բաժնեց տարաւ ի կորուստ։ Հաւատքը առ Աստուած կը մօտեցնէ կը կապէ, երկինքին գոցուած դռները կը բանայ, երբե հաւատաստես սեւցես զիստու Աստուծոյ։ մարդոյս սկիզբը և վերջը, գոյութեան ծագումը, կեանքի վախճանը անոր մէջ ծրարուած են։ Հաւատքով, յոյսով մեռնողը յարութիւն կառնէ, խելքը մարդս հող դառնալէն անդին այլեւս ուրիշ բան չգիտեր։ Բոլոր գիտութիւնները մինչև գերեզմանին դուռը կերթան, մարդս կը ձգեն երեսի վրայ, ու Թագաւոր յիմար կը վերադառնան։ փիլիսոփայութիւն, թուաբանութիւն, մարդաբանութիւն խելքին չորուցամաք արդիւնքներն են, իսկ հաւատքը՝ գիտութեան միացած՝ հաւատացեալ աշխարհին ճշմարիտ և կենդանարար գիտութիւնը կը կազմէ։

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Որչափ կուգես փառաբանէ, բան գործ չունիս գովաբանէ, տակաւին պիտի չկրնամ համոզուիլ բոլորովին։ Եթէ խելքով սորվելիք գործ ըլլար, արդէն չատկանութէն աչակերտած կըլլայի անոր և հիմայ քեզի կը վարժապետէի։ զրամով առնելիք բան մը չէ, որ ճամբան դիւրին գտնէի։ Մարդաբանութիւնը՝ խելքիս գործը, լաւ հասկցած եմ,

բայց թորոս կիրակոսներու չափ հաւատացեալ չեմ կրցած ըլլալ: Մուտքը դժուարին է, ճամբան նեղ և անձուկ. թողում խելքիս դէմ գալը, կամքիս դէմ ալ կուգայ. խօսքին կարճը երկայնը մէկդի թողում, շիտակը ըսեմ, գաղտուկէն խելքս ականջիս մօտ կը փափսայ և խորհուրդ կուտայ թէ հաւատքին խոստովանութիւնը ես ինքս ալ կերաշխաւորեմ, փնտռած Աստուածդ կը գտնեմ, մեղքին ծակ ու ծուկը կը գտնեմ, մեղք գործելը կը վերցընեմ, վերստին ծնածին պէս նոր մանուկ մը կընեմ մարդը, անկէ ետեւ արդարոց օրէնք կրօնք հաւատք ինչ պէտք ունի. խելքը քեզի համար անսխալ Պապ մը, կամքը քելի ազատ կրօնք, ինքնապաշտ, ինքնակամ, ինքնակրօն եղիւր գուն, այս մասին այլոց չըրած փորձը անձամբ անձին փորձ կը կատարեմ, չեմ դադրիր երբէք. երբ յոգնիմ, տկարանամ, լքանեմ, ճարահատեալ մնամ, չատ հաւանական է գամ և գլուխ ծռեմ բոլորովին: Կարծեմ թէ, հաւատքիդ գանձարանի շնորհքը չըսպառիր, և դանձապետն ալ զիս չգրկելու Դժուարութիւնը հոն է որ, երբ մարդ մը իր կարօտութիւնը այլոց սեղանէն լեցնէ, անոր ծառայն և ստրուկը կը դառնայ, ասոր պէս է խելքը, հաւատացելոց սեղանակից և հաղորդակից ընելու փորձը:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Բարեկամ, առաջին անգամ բնութեան հեղինակը, արարիչը արգիլեց և մահ սպառնացաւ ամէն անոնց որ լոկ խելքին մոլոր ճամբայով կը փնտռեն իրենց արարիչը: Ի բնէ մարդ արարածը տկար

ստեղծուեցաւ, չափ սահման դրաւ և շրջանափակ վիճակի մը մէջ ապրելու համար, մահուան վարագոյր քաշեց անոր առջև, զի Աստուած անչափելին, մարդկային նեղ և անշուկ բնութեան մէջ կարող չէր պարունակուիլ: Անիկա ովկիանոսն է փոքր աւազներու, փոքր աւազահատերու բաղդատմամբ, և մարդ անկարող է անոր հանդէպ գլուխ վերցնելու. օրինակի համար կաւը զինքը յինոզ կերտող բրուտին խորհրդակից չկրնար ըլլալ թէ ինչպէս չաղած է, ինչ լմած է զինքը, և ինչպէս չինած է զինքը, թէ ինչո՞ւ անօթին մէկը անարգ, մէկը պատուական ստեղծած է: Անոր պէս մեր խորհուրդներ անկատար խելքին արդիւնք, առ ստեղծողն, յանդուգն հետաքրքրութիւններով կը կորսուին. եթէ հաւատքով զինուած չըլլան: Այսմին մերկութեան բուն պատճառը այս քննութիւնները չեղան, նա ուղեց որ բնական խելքին միակ ստեղծական լուսովը, և ոչ հաւատքին առաջնորդութեամբը պարզ Աստուծոյ էութիւնը տեսնէ. միութիւնը չօչափէ, անստեղծ լուսոյն մօտենայ, անոր հաւասարի և քան զամենայն ինքն ալ Աստուած ըլլայ. Այս անբարտաւան խելքին ամբարիշտ խորհուրդը զինքը վեր հանելու տեղ վար գլորեց. փոխանակ տեսնելու աչքերը կուրացուց, Աստուծոյ հաւասար ըլլալու տեղ անասնոց հաւասարեցուց՝ ըստ Դաւթի. «Մարդ ի պատի իւր եւ ոչ ինսուգաւ, հաւասարեցաւ անասնոց անբանից եւ նմանեցաւ նոցա»: Որովհետեւ մարմնաւոր էակ մը աննիւթ էակը առանց ներքին տեսութեան առանց հաւատքի կարող չէր տեսնել և ոչ ալ անմարմին էակ մը առանց մարմին առ-

նելու հագնելու կարող պիտի ըլլար երեւնալուս Ադամին մարդկային բնածին այս ցանկութիւնը կատարելու համար, որ Աստուած աւելի սրտի հետ կը խօսի քան մտքի, և սիրտը աւելի կատարելագործել կուզէ հաւատքով և երաշխաւոր կըլլայ ըսելով. թէ զոր ինչ խնդրեցեք հաւատով, առնեցուք ի հօրէ: Եթէ մարդը մինակ հոգեղէն վիճակի մը մէջ ստեղծուէր, այն լատեն այնպիսի հաւատք պէտք չէր ըլլար, որչափ ներքին իմացում մը. զօրօրինակ, հրեշտակաց կրօնը ներքին իմացողութիւնը հաւատքը երեւելին աներեւոյթին և աներեւոյթը երեւելիին հետ՝ հոգին, մարմնոյն, և մարմնը անոր հետ միացնող՝ կապող շղթան և շախաղն է: Ահա այս բանիս ապացոյց պիտի բերեմ հաւատքին բուն իսկ գործողութեան ամենակատարեալ մեծ հրաշալին, այն է Աստուածային մարդեղութեան անհասանելի մեծ խորհուրդը: Աստուած և մարդ խառն միաւորութեամբ բանին: Ահա հաւատքին բերած աշխարհիս մէջ այս մեծ սքանչելին, մարմնով ծածկեալ այս՝ Աստուածը, որ ետեւն զիս, ետեւ զհայր, զի հայր յիս եւ ես ի հայր. ես եւ հայր ին մի եմք. ահա խելքին զլորման քարը և գաղթակղութեան վէժը. ահա խելքին առջև մեծ դառազիք մը կըրթութեան հրահանգ մը և դաստիարակ մը. խելքին սորվելիք ծածկեալ գիտութիւնը և անհաւատից ամենադժուարին անլուծանելի խնդիրը: Բայց և հաւատացելոց համար սոյն խորհուրդն էր որ ատենօք հաւատոյ Հայր Արրահամին՝ Մամբրէի ծառին ներքև, Մովսէսի՝ Գորբը լեռը, և Նզիրայի՝ կարմեղայ լեռը յայտնուեցաւ որոշ, և որ յե-

տին ժամանակ երեւցաւ մարմնով: Բայց Աստուածային բերան կը վկայէ, կը հաստատէ թէ միտք մարդկան ի խնամն չարին արձանացեալ եւ ի մանկութենէն եւ հաւնապագ ուսանի եւ երբեք ի գիտութիւնն ճշմարտութեան ոչ հասանէ. ահա անսանձ խելքին ապստամբութիւնը և առաջարկութիւնները, թէ Աստուած ինչպէս մարդ, և մարդը ինչպէս Աստուած կըլլայ. Արարիչը ինչպէս արարած կնիկէ մը կը ծնանի, մարդը ձեռք կը չարչարի կը խաչուի կը մեռնի կը թաղուի ի գերեզման և վերջապէս յարութիւն կառնէ և երկինքը կը համբառնայ. խելքը ասոր համար է որ անցեալին, ներկայիս և ապագային մէջ ոմանց աչքերը չորս կը բանայ, ոմանց ականջները կը գոցէ, ոմանց ձեռքերուն շօշափել կուտայ ի վերայ բանին կենաց, զմանս բողոքական կը պահէ. նաեւ Դիողինէսին պէս լապտեր ի ձեռին, հաւատքին ցորեկուան արեւուն տակ չորս դին մարդիկ կը փնտռէ. ժամկոչի պէս կոչնակ կը զարնէ: Երեւելի գիտնականներ, կըսես, մեծ փաստաբաններ կը հաւաքէ, անհաւատ գլուխներ կը ժողվէ, որպէս զի հաւատքին ծոցը ծըրաբուած խանձարուրով փաթփուած Աստուածամարդ էակին անլուծելի խնդիրը լուծելու յանդգնին, անոր դէմ անվերջ կռիւներ մղեն, և ճակատամարտին և մինչև աշխարհի կատարած բողոքական մնան և հաւատացեալ ըլլալէ փախչին: Իրաւի այս մարդացեալ Աստուածը աշխարհի գիտակից և թերահաւատ խելքին առջև միշտ լոկ մարդ կերեւնայ, Աստուածութեանը անծանօթ և այն հաւատացելոց միայն ծանուցեալ, ուստի հաւատքն ալ խել-

քին հակառակ գիտունները բարձի թողի ընելով աւելի տգէտները ըստ առաքելոյն զի ամօթարասցէ զնոսա յիմարները անմիտները կաղերը կոյրերը կը ժողվէ, և ըստ աւետարանին թէ ծածկեցե՞ր զայս՝ յիւստիւնոց եւ զիսնոց եւ յայննեցիտեցիտոց. աշո՞, Հայր, զի այնպէս հաճոյեղաւ սուաջի փոյ: Լուսաւորար կըլլայ մոմը ձեռքը, որովհետեւ հաւատքը աւելի կը փնտռէ մարդոց մաքուր սիրտ, ոչ թէ միտք, ոչ աչք և ուրիշ մէկ անդամ, գիտնալով թէ հաւատալու համար աչքի պէտք չկայ և ոչ ալ բերանի ոչ քթի, զի ոչ համ ունի և ոչ հոտ, այլ միայն պէտք ունի ականջի զի հաւատք ի յրոյ է, եւ որ ունի ականջս լսելոյ, յուրիցէ: Հաւատքը չինեց իրեն եկեղեցին. — ժողովուրդը, հաւատքի հիման Գ. ի Աստուածութեան և մարդեղութեան վրայ, և խորահիմն խոստացած է որ հոգին ալ մինչև աշխարհի կատարած ընդ եկեղեցւոյն գործակից գտնուի և պաշտպան հանդիսանայ, և միանգամայն պատուէր տուած է հաւատացելոց և զգուշացուցած է զանոնք մինչդեռ ապստամբ խելքը մինչև ց վերջ աշխարհի պիտի յանդգնի, պիտի պատերազմի եկեղեցւոյ և հաւատացելոց դէմ: Եւ փիլիսոփաներուն զլսոյն ըղիղները ցնցելու չափ, երկրէս մինչև աստղերը զիտող բարձագող աչքերը կուրնալու չափ չպիտի դադրին կռիւ պատերազմ մղելէն, փոթորիկներ, մորիկներ յարուցանելէն, սուրբ հուրեր կայծեր կայծակներ տեղացնելէն հաւատացելոց զլսոյն վրայ. մանկանդ, յանուն հաւատոյ գործնականութեամբ խելքին կեղծ ու պատիր քարոզիչներ քարոզածախ վաճառականներ, ոչխարի

հանդերձով գայլեր, մարդազգեստ անտառի խոզեր. բայց գիտցէ՞ր դուք հաւատացեալք, զի այնչափ ամուր են անոր հիմերը, այնքան հաստատուն որ դրունք դժոխոց անգամ չեն կարող յաղթահարել:

Պարոն, հետեւութիւն բանիս, չեմ ուզեր հասկցնել թէ անխելք անիմաստ եղիւ և միմիայն հաւատքով ապրիր, չէ՛, չէ՛, այլ, որպէս զի զգուշանաս. և դուն, թերահաւատ աշակերտ, խելքդ կատարեալագործես հաւատքին լուսով: Արդէն սորվեցար թէ ամէն բանի մէջ պէտք չէ միայն խելք բանեցնես, որ բողոքական չըլլաս և ոչ ալ ամէն բանի մէջ հաւատք, որ հաւատամով մը՝ կրօնամով մը չըլլաս: Մարդոց բնական, քաղաքական և բարոյական կենաց բարեքութեան՝ յառաջդիմութեան մէջ խելքին գործը և պաշտօնը կարեւոր է, անով կըլլայ մարդ քաղաքագէտ, քաղաքավար, ազնիւ և նոյն իսկ առաքինի. . . խելքի գործերուն մէջ որչափ խորագէտ ըլլաս իբրեւ զօծս, իմաստութիւն և կատարելութիւն է, իսկ հաւատքի մէջ՝ խորագիտութիւնը՝ յիմարութիւն է. աղաւնիի պէս միամիտ գտնուիլը իմաստութիւն է:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բան մը ըսեմ քեզի, գլուխս ցաւեցուցիր, «յաճախութիւն բանից պատեղազնոյ է ունկլան» ըսուած է: Արդէն չըսի՞ քեզի թէ տգէտներուն պէս չեմ կրնար ընդունել զասերդ, այլ պինտ գլուխս է պատճառ: Հաւատք, հաւատք այնչափ ըսիր քարոզեցիր, որ միայն բառերը սորվեցայ բայց գործը,

գործողութիւնը ինչ տեսակ բան ըլլալը տակաւին չսորվեցայ: Եթէ անձի վրայ այդ չափ վստահ ես, և հաւատքին ջերմ պաշտպան մը կը հանդիսանաս, ահա քեզի մօտ կը բերեմ տգէտ մը և կոյր մը դասերուդ աշակերտ, և երբ տեսնեմ թէ անոնք ինչպէս կը սորվեցնեն և դու ինչպէս կը սորվեցնես, շատ կարելի է այս անգամ համոզուիմ, և հաւատացեալ կըլլամ քեզի պէս:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Եթէ Աստուած մարդկային բնութեան մէջ՝ խելքին և հաւատքին սկզբունքը չդնէր, երբէք զընտնէն ծախու չէր առնուեր, մարդս բարիի և չարի երկու սկզբունքներուն բնածին ճանաչողութիւնը ունի: Եթէ նա միայն զրսէն կրթութիւն առնելով կարող ըլլար սորվելու, անասուններն ալ գիտութեան և հաւատքի տէրիւր պիտի ըլլային այդ եղանակաւ: պատճառը յայտնի է, որ անոնք այդ սկզբունքները չունին ի բնէ, զոր մարդս ունի: Կոյրերը սեւին և ճերմակին գաղափարը երբէք չեն կրնար ունենալ, որչափ լսեն, որչափ ըսեն խօսին. որովհետեւ զրսէն տեսնելու աչք չունին. այսպէս ալ եթէ մարդկային բնութեան մէջ չըլլային խելքին և հաւատքին բնական զգացմունքները, կարող չպիտի ըլլային սորվելու և սորվեցնելու. բանիս ապացոյց անասունները: Մարդս երկու աչքերու պէտք ունեցաւ և այնպէս ստեղծուած է Արարչէն, մարմնոյն աչքը առաջին տեսութեամբ աշխարհիս այս արտաքին առարկաները կը տեսնէ. Արարչին մա-

տերովը շինուած զարմանալի հրաշալի գործերը և անոր փառաց ու վայելչութեան գեղեցիկ նկարագրերը: Դաւիթ շատ լաւ թարգման կը հանդիսանայ այսպէս. «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ և զարարածս ճեռաց նորա պատմէ հաստատութիւնս: Բայց թէ շինողին շինած նիւթեղէն կեղեւը, բըրուտին ստեղծագործած անօթը և հոգւոյն մարմինը՝ տաճարը՝ բնակարանը կը շօշափէ և ոչ թէ անօթին ստեղծողը, կաւին՝ բրուտը, շէնքին՝ շինողը, և ոչ մարմնոյն մէջ բնակող հոգին կարող կըլլայ շօշափելու տեսնելու: Ահա աչքին այս առաջին տեսակին կարողութեան գործը և գործողութիւնը մինչև հոս կը հասնի: Եւ ահա մարմնոյն այս ճըրադը կը մարի և շօշափելի խաւարին կը հանդիպի, ասկէ անդին չանցնիր և ոչ մէկ քայլ, կանգ կառնէ կը դադրի իւր չափին և սահմանին մէջ, անկէ ետեւ չեմ գիտեր կը գտնէ, և կըլլայ կոյր և աղագէտ:

Ահա առաջին տեսութիւնը լմնալէն ետքը կուգայ երկրորդ աչքին տեսութիւնը, որ է բանական մտաց տեսութիւնը. նա արտաքին խորանէն, ներքին խորանը կը մտնէ. կը բանայ երկրորդ վարա-գոյրը, ներքին տեսակէտով նիւթին երկրորդ կեղեւին պէս. կը խորհի, կը վճռէ, կը չափէ, կը կըշռէ, կը հետազօտէ, չարը բարիէն կորոյնէ, նիւթին անտեսանելի զօրութիւնը, շինուած շէնքին շինողը, ճարտարագետը, անօթը ստեղծող բրուտը՝ և չգտնէր զայն, իրօք ըմբռնելու: Բայց անոր ամենակարող մեծութիւնը, իմաստութիւնը միայն կըրնայ իմաստասիրել, և արարածոց բնութեան ծոցը

ժամանակին ծալքերուն ներքև անոր խորերը պահում էր թափուն գիտութիւնը ի լոյս կը վերածէ, և յօգուտ ազգի մարդկան կը հրատարակէ, և ի խորոց խորս ծածկեալ արարիչը, բնութեան հեղինակը, գաղտնեաց գաղտնիքը, անտեսանելին գտնել տեսնել, իմանալ կը ձգտի, և շօշափել անշօշափելին. մերձեցնալ անմերձեցնալիին, և ի վեր քան զբնութիւն անձեռնադաս աստիճանին և անմահեալ վիճակին հանգիստելով կանգ կ'առնու. խելք, գործ գործողութեան կարողութիւն կը վերջանան. բռնական մտաց ճրագն ալ այլեւս կը մարի, կանգ կ'առնէ, և չեւ զիտերը կը դտնէ հոս ալ, ու կըլլայ տգէտ կոյր. անա հոս է անհաւատից խելքին կանգ առած և դադրած տեղը, անա հոս է Ղազարոսին և Մեծատան, հաւատացեալին և անհաւատին առջեւը բացուած մեծ վիճը, որուն վրայ շինուած է առասպելեալ մազեղէն. կամուրջը, հաւատքով և բարի գործով, միայն և միայն հաւատացելոց համար շինուած նեղ և անձուկ փրկութեան ճամբան, որ կը տանի ի կեանս և յարքայութիւն. իսկ այդ կամուրջին ներքև կեցած է անհաւատից կորստեան անդունդը, տարտարոսը, բերանաբաց դժոխքը, գեհնին հուրը, կրակով լիքը, արտաքին խաւարը. հոս է երկրորդ մահը, լալ և կրճտել ատամանց, մեղաւորաց՝ ամբարշտաց դատապարտարանը, լայն և ընդարձակ ճամբան որ կը տանի ի կորուստ յաւիտեանից:

Ահա՛ այս երկրորդ տեսական կատարուելէն ետքը կուգայ երրորդ տեսութիւնը, որ է գերբնական լուսոյ տեսութիւնը: Ահա նա կը վերադառնայ

կը բանայ երկնային վարագոյրը, հաւատոյ անսահման աշխարհը, իմանալեաց գաւառը, հրեշտակաց բնակարանը... Բարձրելոյն բազմալ աթոռը, և որ ի վերայ նորա նստեալ, ինչպէս Պօղոս առաքեալը կըսէ. «այլ այժմ ընդ հայելի օրինակաւ տեսանեմ, բայց յայնժամ դէմ յանդիման»: Այս երրորդ տեսութեան գերբնական շնորհքը միայն և միայն հաւատացելոց վերապահեալ է և ոչ անհաւատից, ոչ թէ մարմնոյ և արեան յայտնութիւն մը, այլ իբրեւ երկնային հեղեալ լոյս մը, որ կը ծնանի մաքուր սրտէն, ներքին սուրբ զգացմունքէն և կըլլայ երբեմն հոգեւոր աչք տեսնելու համար առանց աչքի, ինչպէս երբեմն խելքով կը լսէ. առանց ականջի. երբեմն իբրեւ բերան կը ճաշակէ, իբրեւ ձեռք կը շօշափէ, իբրեւ ոտք կը քալէ, իբրեւ գիտակ հեռաւորը կը մօտեցնէ. և այս փոփոխութիւնները հաւատքի առարկաներէն կը հետեւին և խորհրդածութիւն կը ծագի: Առաջին և երկրորդ տեսութիւնները, ի բնութենէ պարգեւեալ այս շնորհքը հաւասարապէս ունին անհաւատները, ամբարիշտները հաւատացելոց հետ, և զրկուած են անոնք միայն և միայն, գերբնական շնորհաց լոյսէն, որ հաւատացելոց հոգեւոր կեանքը կենդանութիւնը վերապահող անշիջանելի ճրագն է, անմահ կայծն է, ապագայ կենաց յոյսը, լուսաւար առաջնորդը, որ կը գործէ և կը քալէ դէպ յաւիտեանականութիւն: Բայց անոնք, հաւատակորոյսները կը փախչին այս Աստուածապարգև ճառագայթէն, ինչպէս տկար աչքերը արեւուն լոյսէն. աւելի խաւարը կը սիրեն: Տարբերութիւնը տկար

աչքերուն պէս է, ոչ թէ բոլորովին կոյրերուն. ուրեմն մի մոռնար որ դայս պարտէ առնուլ և զայն չթողուլ, քրէ սրտիդ ընդարձակութեան մէջ և որպէս ոսկի մանեակ ի պարանոցի քուսմ:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, հիմայ ըսելիքներս չըսելիքներս աչքիս կը թողում պահ մի անդին, շատ լաւ հասկըցայ ես, որ դուն հաւատքին շատ վարպետ և ճարտար որսորդ մըն ես, լարածդ թակարդներէն չ'ազատուելու ճարուճամբան գտած էք. ստորդ կը հաւատայի թէ կերակուր պիտի ըլլամ քեզի, բայց մօտդ կեցած կոյր և տգէտ աշակերդներուդ դասին նայէ որ տեսնեմ (զգե՛ք կոյրին ձեռքը բռնած կուզան):

ԿՈՅՐԸ

Եղբայրներս, ի՞նչ է ձեր այս վէճը, ձեր այս կռիւն ու ծեծը, ի՞նչ է այս ձեր իրարու գէժ ունեցած հակառակութիւնը: Աշխարհիս երեսէն ձեզի պէս գիտունները հատա՞ն, և առողջ խելացիները մեռա՞ն, մեզի՞ մնացին, մեզի պէս տգէտները կոյրերը որ մարդ կոչուելու արժանի չենք, և ոչ ալ ձեր կռիւք ծեծը լուծելու կարող: Ահա մենք մէկերնիս աչք չունինք, խելք չունինք, մէկերնիս տգէտ՝ հաւատք չունինք: Շիտակը մէկս մարմնով կոյր, մէկս մտօք. տգէտին մխիթարութիւնը, ինծի կոյրի պէս նայելով է, որ աչքը աւելի ունին և ինծի պէս

կոյրին մխիթարութիւնը՝ կոյր եղող խուլին նայելով՝ որ աւանջ աւելի ունիմ, և դուք ալ, մեզի բաղդատմամբ, մէկդ հոգեւորապէս թշուառ, որ հաւատք չունի. մէկդ մարմնաւորապէս թշուառ, որ խելք չունի, իբր թէ խելացիներուն և գիտուններուն պէս, մէկերնիդ խելքին ճամբան բռնած, մեկերնիդ հաւատքին, ահա երկուքդ ալ չաղենք շաղախենք հաղիւ թէ մէկ կատարեալ մարդ կըլլաք, մէկիդ խելքը մէկուս աչքին տեղ, մէկիդ հաւատքը մէկուս տգիտութեանը: Ինչպէս կոյր մը կարող չէ խելացիներուն չափ գիտուն ըլլալ, մինչև աչքերը չբացուին, ասոր պէս ալ պէտք է գիտութեան և հաւատքին կարողութիւնները իրարու քով քերել, անոնցմէ կեանք մը, առաքինութիւն մը շինելու համար:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Ահա տեսար, բարեկամ, գործը նոր կերպարանք առաւ. և չիտակ կըսեմ, նոր դատաստան գտաւ, խելքս ինծի դարցուց, հաւատքն ալ ձեռքէդ ինքը խլեց, տգէտն ալ Նրանոս Աղբարը չի՛նեց, իսկ չեմ գիտեր դուն ուր պիտի մնաս խեղճ ողորմելի:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Պարոն, աշխատէ որ դուն խելքդ գլխէդ չհանես. նա ուր որ քեզ տանի, դուն հոն ետեւէն վազէ, ինծի համար հոգ չէ, իմ հաւատքս խելքիդ պէս անհիմն չէ, ոչ մէկը յափշտակող կըլլայ ձեռքէս. եթէ նա զիս դժոխքն ալ տանի, դարձեալ ես ինքս

երկինք կերթամ. ըստ բանին թէ աչք յիս, եւ ես ի դժոխս. բայց դուն լաւ գիտցիր որ քու այդ խելքովդ երկինքն ալ երթաս. դժոխքը գնացած կըլլաս. բայց իմ հաւատքս եթէ կուրու թիւն պահանջէ, կոյր կըլլամ. հաւատքս զիս կանչած ատեն աչքերս կը գոցեմ, կոյր կերթամ. իսկ խելքս կանչած ատեն աչքերս առանց բանալու չեմ երթար, իսկ քեզի պէս աչքերը բացերը չեն ուզեր երբեմն հաւատքը կանչած ատենը կոյրի մը պէս բարի առաջնորդին յանձնուիլ: Նեղը մնամ աչքիս մէկը հաւատքիս համար կոյր կը պահեմ, աչքիս մէկն ալ խելքիս համար միշտ բաց կը թողուամ, և այնպէս կընեմ կեանքիս օրերուն:

ՏԳԷՏԸ

Քանի որ ես ալ ներկայ կը գտնուիմ իբրեւ մարդ այս վիճաբանութեան մէջ, պարտք կը համարիմ տկար խելքովս ձեզի բան մը ըսելու: Բարեկամներս, տգէտին վիճակին թէ այս և թէ գալու աշխարհին մէջ ոչ դատաստան կայ և ոչ դատապարտութիւն. անկողնոյն մէջ տեղը քնանալու ինձ բաժին տուիք, դուք խորհեցէք, որ մէկդ անկողնոյն մէկ ծայրը բռնած, միւսդ միւս ծայրը. կը ծեծկուիք. ես հոս հանգիստ հանդիսատես մը կըլլամ, յաջողութիւնը որ կողմը որ տեսնեմ երեսս այն կողմը կը դարձունեմ:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, դուն գործը տգէտին և կոյրին խաղալիք չինեցիր. տգէտին իշխանութիւն տալը, կոյրին ձեռքը գաւազան տալու պէս է. կոյրին հաւատալը բնական է և չկրնար չհաւատալ. և վարձուց արժանի չէ: Տգէտը թէև ազատ, բայց իրեն տգիտութիւնը իբրեւ բարոյական կուրու թիւն այնպիսոյն հաւատալն ալ բան չէ և արժանիք չունի. դասընկերին ըսածին պէս, ոչ մարդ է և ոչ ալ չէ, երկուքին մէջ տեղը արարած մըն է, տգէտին մարդ ըլլալը վերջին թողուած է, գուցէ գերեզմանին ներքեւ փառքը պատիւը գտնէ. բայց մենք տգէտը, կոյրը չքերինք մեզի դատաւոր փաստաբան ընելու, կը նայիս աշակերտ չեղած վարժապետ դարձան:

ՏԳԷՏԸ

Սղբայրներս, տգէտները իրենց տգիտութեան երեսէն այնչափ չեն ամչնար, որչափ գիտուն կարծուածները իրենց գիտութիւնը չարաչար գործածելէն: Սղբատները իրենց աղքատութեան երեսէն այնչափ չեն պատկառիր, որչափ հարուստները իրենց մեծութիւնը բարւոք չգործադրելէն: Հողոգործին տգիտութիւնը ամօթ չէ, հապա մեծ ամօթ է երբ բարի և հաւատացեալ չէ, և Աստուծոյ խոստացած վարձատրութիւնը գիտնականաց, փիլիսոփայից համար չէ, հապա ճշմարիտ և բարեգործ հաւատացելոց համար: Հաւատքը ոչ տգէտը և ոչ

կոյրը, ոչ խելացին և ոչ հարուստը, և ոչ աղքատը կը խորէ, այլ ներքին Զերմեռանդ մարդ մը, վառ-վռուուն իղձ մը, անկեղծ սէր մը և արդարութեան կարօտ և ծարաւ անձ մը կը փնտտէ: Ահա այս ներքին անտեսանելի զգացմունքներն ալ ոչ մէկ մարդոյ մարդկային գիտութեան ու ճարտարութեան մտաց գործն է, այլ հոգւոյն զօրութեան և վերին աղքեցութեան և յայտնութեան շնորհքն է գիտութեանց գիտութիւնը, ինչպէս Յիսուս կըսէ, «ոչ ոք գայ առ իս, եթէ ոչ, հայրն իմ որ յերկինս է. նա ձգեացէ առ իս»:

ԿՈՅՐԸ

Կարծեմ, հերիք չէք համարեր բնութեան մեզի տուած կուրութեան այս ցաւերը, դուք ալ անոր պակասը լրացնել կուզէք: Հերիք չէ մեզի աշխարհի լոյսէն, գեղեցկութենէն զրկուելնիս: Թէպէտ կոյր աչքերս չեն տեսներ, բայց Տիբոջ գործերուն ծանօթ եղած եմ փոքր ի շատէ լսելով. անխրաւանքը, չարագործները աւելի կը սիրուին կը յարգուին հոս քան արդարները. անխրաւութիւնը չափէն աւելի է, քան թէ արդարութիւնը: Աշխարհիս գործերը ինծի այնպէս կուգայ թէ խաբելով եկեր են խաբելով ալ կերթան: Աշխարհիս անունը խաբեբայ նշանակուած է, և մարդիկ ալ խաբուող-քանի խաբուող գտնուի, խաբող չպակսիր: Աշխարհիս մէջ ձեզի պէս իմաստունները հաւատքին ընդդէմ մէկ մէկ ճարտար լեզուներ եղած են խելքին կողմանէ, անոր պարծանաց պարծանքը, սուր

զէնք ի ձեռին, հրացաններ ի կուրծք, թնդանօթներ ի վիզ կը կռուիք, բայց աշխարհս մեզի պէս խելճ ոգորմելիներուն, կոյրերուն, ագէտներուն պատառ մը չոր ու ցամաք կերած հացն ալ չթողուր իւրեւ մնունդ. հապա մեր քթէն բերնէն դուրս կը քաշէ, և մեր աչքերէն աղի լեղի արցունքներ կը հոսեցնէ, բայց խելքը ձեզիպէսներուն առջև լուսաւորէ, և մեր ջանքեր ի ձեռին, դրոշ բարձրացուցած կը լուսաւորէ, կը փառաւորէ, կը բարձրացնէ որպէս զմայրսն լիբանանու, ձեր ամէն ցանկութիւնները, բոլոր ձեր կիրքերը շատ անուշ անուշ կը յագեցնէ, բայց աւա՛ղ, քիչ ատենէն հոտը, քանցի և ահա ոչ էր, խնդրեցի և ոչ գտաւ տեղի նորա՞: Լաւ գիտցէք ձեր խելքը ժամ առաջ փորած է ձեր գերեզմանները ձեր ոտքերուն առջև և ձեզ հոն կը մօտեցնէ օրըստօրէ, այնտեղ կըսպասեն սև հողերը սև քարերը, ձեզի պիտի ծածկեն ձեր գարշիլի մարմինները. հոն գերեզմանին չուրջ բուսնող փուշերը տատասկները ձեզ սպասող են. որ պիտի հիւսեն ձեր գլխոյն փուշէ պսակը. անշուշտ այն ատեն ունայն պիտի գտնաք աշխարհի ձեր կեանքը, վաշելած ձեր փափուկ հանդերձները, պարարած ձեր մարմինը որ որդերու ցիցերու համար կերակուր պատրաստած էք. մոռցուած պիտի ըլլայ ձեր անուն:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Ոչ, ոչ, սիրելիներս, ձեր կուրութեան և տգիտութեան վրայ մի՛ ցաւիք, մի տրտօ՛իք. դուք աշխարհիս մէջ Աստուծոյ արդարութեան յայտնի և

ծածուկ մէկ գործն եղած էք, դուք քարոզ և օրինակ էք մեզ և բոլորիս։ Դուք Աստուծոյ սիրելիներն էք, թէև մարդոց ատելի։ մի ցաւիք ձեր և մեր մէջ եղած տարբերութիւններէն։ Դրսէն աչքին տեսածը արտաքին գոյներն են միայն։ Ղորօրինակ, դուն որ հիմայ կուրօրէն կը աեսնես, կը շօշափես ձեռքդ թէ մարդ եմ. այնպէս ալ ես կը տեսնեմ զքեզ, բաց աչօք, թէ աչք չունեցող կոյր մարդ մըն ես դուն։ Աչքիս տեսածը, մարմնոյդ դրսի երեսը, կամ և ու ձերմակ հագածիդ մէկ կեղևն է։ Երբ աչքերս այս դրսի կեղևէն վերցնեմ դէպ ինչերսի կողմդ դառնամ և սկսիմ հոգիդ տեսնելու շօշափելու թէ ինչպէս բան է և ինչպէս է հոգի ըսուածը, աչքերս բոլորովին կոյր կըլլան քեզի պէս, անօգուտ և անպիտան բան մը։ Ուրեմն այս ներքին տեսուածութեան մէջ ինչպէս դուն ծանօթութիւն և զգացմունք կուրօրէն ունիս, որպէս թէ հոգի ունիս, կը տեսնես, կը շօշափես ինչպէս որ է, այնպէս ալ մենք աչքեր ունեցողներս, ամենէն երեւելի փիլիսոփան և ամենէն յետին ռամիկը, ազատ միեւնոյն ենք. տարբերութիւն չկայ հոգեւոր տեսակէտով։ Ինչպէս ըսի թէ դուք օրինակ մը եղած էք մեզի, ինչպէս որ դուք այս աշխարհիս մարմնաւոր բաները չէք կրնար տեսնել, այնպէս ալ հաւատոյ վերաբերեալ մասանց մենք եւս ձեզի պէս կոյր։ և տրգէտին պէս ազէտ, կարող չենք տեսնելու, միայն կզգանք, կիմանանք ձեզի պէս թէ ունինք, և այնպէս կը հաւատանք։

Սիրելիս, հաւատալու մէջ եթէ մարմնոյ աչքին պէտք ունենայինք, բոլոր աչքերնին բաց եղողները

հաւատացեալ պէտք էր ըլլային և զԱստուած տեսնէին, այն ատեն կոյրերը միայն անհաւատ կը մընային։ Եթէ խելքը միայն պէտք ըլլար, այն ատեն խելացիները միայն հաւատացեալ, ազէտները ու միկները անհաւատ կը թողուէին, բայց բանի որ կոյրը կրնայ հաւատալ, առանց աչքի, ազէտը առանց երկար բարակ խելքի մտքի, ուրեմն հաւատալու միջ, աչքը ո՛չ արգելք մըն է և ո՛չ զրդող պատճառ մը։

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Անհաւատներու թեւն ու թիկունքը կոտորտող յաղթահարողը այն է, որ երբեմն կ'սխալուին և կ'ըսեն թէ խելքէ միտքէ վեր անհաս շատ բաներ կը գտնուին. ազէտները չըսեմ կոյրերն ալ ուսկից փաստ առնելով դուրս կելնեն աներեւոյթ հաւատոյ աշխարհներ կըստեղծագործեն. մեծամեծ շէնքեր, փառաւոր արքայատուներ, մտքէ խելմեծ շէնքեր, փառաւոր տեսարաններ կերեւակայեն, քէ չանցած գեղեցիկ տեսարաններ անցնելու պէս, աղքատաց մտքէն թագաւորութիւն անցնելու պէս, հաւերուն նման իրենց անօթութեան ժամանակ կոտորեկի հատիկներ կերազեն. ոչ չափ կայ ոչ չուան. բանի չափ է հարցնես, հաւատքին կանգուն չկայ կը պատասխանեն, շատ հեռաքրքր ըլլաս շատ ետեւը առնես՝ անցնիս, կը հոյիս անմիջապէս անոր լայնածաւալ թեւերուն ներքե կը ծածկուին, զաղտուկէն խոշոր խոշոր քարէ կարկուտներ կը տեղան, շանթեր կայծակներ կարճակեն գիտունեւրուն գլխուն վրայ, որոտալով գոռալով ուզածնին վար կը թափին, և ոչ երբեք կը խնայեն։

ներէն և խմելիքներէն հետեւած զգացմունքները՝ աղին և լեղին կը զգայ անոնց համովն ու հոտովը, և որով կը հաւատարի ուրիշ մարդոց զգացումներուն. թշուառ չէ կոյրը՝ լսելու մէջ՝ ինչպէս խուլ մը, այլ իբրեւ գիտնական աչքը բացերուն պէս կը զգայ եղանակաց ներդաշնակ քաղցրութիւնը, թշուառ չէ կոյրը աչքի տեսարաններուն մէջ, ճերմակն ու սևը, կարմիրն ու դեղին գոյները չտեսնելուն մէջ։ Անիկա երջանիկ է, աչք ունեցող ականջ չունեցող, թըշուառ խուլին բաղդատմամբ, իր հոգեւոր մասին և սրտի զգացմանց մէջ. աչքը բաց թշուառ անհաւատներուն աւելի կը վայելէ հաւատքին երկնապարզ օրհնութիւնները, աչքը բաց հաւատացելոց պէս։ Կոյրը նաև չզրկուի երկնից մէջ, հաւատացելոց խոստացուած փառքերէն և պսակներէն, որովհետև կոյրին ալ տգէտին ալ իրենց գոյութեան վրայ ունեցած գաղափարնին, զգացմունքնին այնպէս է ինչպէս գիտուն հաւատացեալ իմաստունի աչքի տեսութիւնը։ Տեսութիւնը հոգեւոր գիտութեանց տեսակէտով տարբերութիւն չընէր, ինչպէս ասկէ առաջ սորվեցար, կոյրին ձեռքը սեւին և ճերմակին շօշափածը բան մը չէ գիտնալու համար։

Եթէ կուզես ուրիշ փորձ մըն ալ Ըրէ դարձեալ. հարցուր մեծ գլուխ փիլիսոփայի մը թէ Աստուած ի՞նչ է՝ ինչ տեսակ է, պատասխանը չեմ գիտեր պիտի լսես. հարցուր խելքով փորձով վերի վայր խառնող կարճատես վիվլուկ հանող գիտունի մը. դարձեալ պատասխանը Չաքարիայի պապանձումն է. եթէ տախտակ մը տաս ձեռքը պիտի գրէ չեմ գիտեր, ուրեմն չատ բարձր խելքը և քիչ մը

կարճը այս մասին ալ հաւատար են. ինչ օգուտ կընէ ձեռքիդ քիչ մը երկայնը կարճը, բանի որ հասնելիք տեղը, ձեռքին քիչ մը երկայն կարճ չափէն անհունաբար բարձր է և տարբերութիւն չունի։ Հաւատոյ մասանց մէջ գիտունին գիտուութիւնը տգիտութեան կը փոխուի, գիտութիւն չունեցող և աչք չունեցող կոյրին պէս կը դառնայ։ Հարուստին գոյնզգոյն ներկուած հագուստներէն, մեռած կամ մեռցուած անասուններուն, քաղանեւրուն մէկգի թողած մազերէն, կաշեղէն հանդերձներէն հոգիին նկատմամբ ինչ օգուտ. և աղքատին դրսի մերկութենէն ի՞նչ վնաս. մէկգի վերցուր գիտունին արտաքին գիտութիւնները, ներքին գիտութեանց մէջ կըլլան միեւնոյնը։ Եթէ աչքը կրնար լսել, ինչո՞ւ համար աչքը բաց խուլերը չեն կրնար լսել, ինչո՞ւ համար աչքը բաց խուլերը չեն կրնար լսել. եթէ խելքով իմաստունները կըրնաւ կրնար լսել. եթէ խելքով իմաստունները կըրնաւ չին զԱստուած տեսնել, հապա ինչո՞ւ տգէտներն չեն զԱստուած տեսնել. համոզուէ որ հաւալ, կոյրերն ալ կրնան տեսնել. հատքով տեսնուածները խելքով չեն տեսնուիր, հաւատքով հաւատացեալը չկրնար չտեսնել զԱստուած ամեն մէկ վայրկեան, ամեն տեղ, իր սըրտուած ամեն մէկ վայրկեան, միայն անհաւատ գիտունը և ոչ մէկ ատեն և ոչ մէկ տեղ։

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Իրաւ, իրաւ կըսեմ բարեկամ տուած դասերուդ, բերածդ փաստերուդ ես ալ չատ աղէկ հաւանեցայ, ըսելիք չունիմ, հաւատացելոց համար մեծ ուրախութիւն, մխիթարութիւն են անոնք, իսկ

անհաւատանքներուն համար մեծ տրտմութիւն ու տըխ-
րութիւններ են։ Ահա փորձը հոս է և ես ինքս կը
վկայեմ, հաւատքս յասն ի վերոստ ըրածս օրէն
ի վեր և ան որ ալ իր ձեռքը վրայէս քաշելէն ա-
դին, խելքս պատենութիւն գտնելով առաւ ծախեց
ուզածին պէս, իմին բոլոր գաղափարներս վերի
վայր փոխեց ինքնանօրինութեամբը և զիս ալ
ալ խենթի հարսնիք դարցուց։ Ատեն մը կըսէի թէ
հաւատքիս ձեռքէն ազատիմ, ազատ ապրիմ, բայց
եկուր տես որ վերջէն խելքիս ծառայ և գերի եղայ
բալորովին, այնպէս որ երբ կուզեմ հարաւ դառ-
նալ, ան զիս հիւսիս կը դարձնէ, և անոր գործե-
րուն ներկայ վիճակը այնչափ ծայրայեղութեան
գացած է, որ տեսնելու համար աչքս կը թողու-
ականջս կը բանայ, լսելու համար ալ ականջս կը
գոցէ, աչքս կը բանայ, հացը բերանս տանելու
տեղ ականջս կը տանի, վերջապէս արտաքին ու
ներքին շարժումներս վարք ու բարքերս բոլորովին
գլխիվար չըլուած, ազատութիւնը ձեռքէս քաշե-
րնք յափշտակեր է, և կիրքերու գերի ու ծառայ
ըրեր է. չիտակը կը խոտտովանիմ հիմա, բարբա-
րոսները իրենց գերիներուն գլխոյն չըրած ու խնա-
յածները խելքս իմ գլխոյս պակաս չթողուց։ Ու
այս վիճակիս մէջ գտնուողներս տոկաւին ազատ
ենք, ազատ կենեանք, կը պոռանք, կը կանչուը-
տուինք, կը պարծինք, բայց մեր ազատութիւնը
այնպէս է, ինչպէս եթէ տգէտը գիտուն եմ, կոյրը
կը տեսնեմ և խուլը՝ կը լսեմ, ըսէր։

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Արդէն մարդկութեան մէջ հաւատքին և խելքին կռիւը կը նմանի աշխարհիս թագաւորեն բուն իրարու դէմ հռչակած պատերազմին, որուն բուն շարժառիթը եսական ոգին եղած է։ Որովհետեւ մարդոյս խելքը միշտ կըսէ, ես, հաւատքն ալ իր կողմէն կըսէ, հապա ՆՄ։ Ուր որ ես մը կայ, հոն ուրիշ ես մը չկրնար պէտք եղածին չափ տեղ ունենալ. և երկրորդ մը չկրնար առաջին ըլլալ։ Եւր դուն ըլլալէն կախում չունի, բայց դուն եւր ըլլալէն կախում ունիս։ Եւր՝ առաջինն է, ինչպէս մէկը առանց երկուքի կրնայ մնալ, բայց դունը որ եսին երկրորդն է, չկրնար առանց մէկին մնալ. երկուքը մէկին ծնունդն է և հետեւութիւնը. եղած տեղերը, դուն չկաս, և պէտք է ես եմ ըսողը Աստուած ըլլայ. քանի որ Աստուած չէ, ես չէ. Աստուած ըլլայ. քանի որ Մարմնոյն գլուխը, եսն է, և թիւնը դիտէ։ Մարմնոյն գլուխը, եսն է, և ուրիշ անդամները. գլխոյն ոչ թէ ձեռքը, ոտքը և ուրիշ անդամները. գլխոյն կենդանութեան պատճառը ոտքը չէ. զի առանց կենդանութեան պատճառը ոտքը չէ. զի առանց կենդանութեան գլուխը կենդանի կրնայ մնալ, իսկ ոտքի, ձեռքի, գլուխը կենդանի կրնայ մնալ, իսկ ոտքին և ուրիշ անդամներուն կենդանութեան պատճառը գլուխն է, այսպէս ալ մեր հոգեւոր պատճառը գլուխն է, հաւատքն է, որ Աստուծային զօրութեան եւր հաւատքն է, որ Աստուծային զօրութեամբ կարողութիւն և գործ ըսել է, իսկ խելքը մարդ և մարդկային զօրութիւն, կարողութիւն և գործ. ուրիշն քիչ մը այստեղըս, այս դատիդ վրայ կանգ առ և խորհէ, բաղդատէ և տրամադրէ վրայ կանգ առ և խորհէ, հաւատքն և մարդը։ Հաւատքն և մարդը։

3

ծող զօրութիւնը և գործող ձեռքը Աստուած է և հաւատքը գործակից, իսկ խելքին զօրութիւնը և գործող ձեռքը մարդն է և խելքը գործակից. ոչ մարդը առանց խելքի, և ոչ խելքը առանց մարդոյ կրնայ գործել՝ ոչինչ, այսպէս ալ ոչ առանց հաւատքի Աստուած կը գործէ, և ոչ անիկայ առանց անոր. Վերահրաշխացի այս մեծ է. բայց ես ասեմ ի Գրիստոս և յեկեղեցիս: Խելքին ես եմ ըսելը, ոտքը գլխոյն ես եմ ըսելուն պէս է. եթէ մէկը գլուխը ոտքին ետութեան ներքեւ պահէ, անմիջապէս կը մեռնի, և թէ որ մեր կեանքը մեղ, գոյութիւնը խելքին ետութեան ներքեւ ղնենք հետեւապէս կը մեռնինք, կոչնչանանք թէ մարմնաւոր, թէ հոգեւոր կերպով. ահա Ադամին փորձառութիւնը. դրախտէն վար գլորող մեռցնողը խելքին ետական ոգին եղաւ, անոր պէս ալ հըրեշտակները երկինքէն վար թափողը, խորասուզողը ետական ոգին եղաւ: Հետեւապէս, հաւատքը խելքին կեանքը և մահը, խելքին հաւատալը խելքին ետութիւնը ունենալ՝ մեռնիլ ըսել է: Ատեն մը գիտութեան ծառին ծայրէն կախեց, իսկ հիմա խաչին գագաթէն և մահուան բաժակէն խմելէն զոհուելէն կը կախէ: Աւելի պարզելով, մինչև որ Ձեր մարմնաւոր գործերը, խորհուրդները, զգացումները չսպաննէք և ձեր կիրքերը, ցանկութիւնները խաչը չհանէք, չմեռնիք բարոյապէս, չէք կրնար փրկուիլ: Խելքին մեռնիլը, ետական ոգին ձգելը, ոչնչացնելը կը նշանակէ, և հետեւապէս կիմացնէ որ մինչև այս մարմինը երկրաւոր կեանքը կենցաղը չձգէ, չմեռնի, չկրնար փրկուիլ և երկ-

նային անմահ մարմինը հագնիլ հաւատքով: Ծիշդ այսպէս էր առաջին անգամ Ադամին տրուած հրամանը և պատուէրը և վերջէն ալ՝ ահա՝ Յիսուսի Գրիստոսի տուած առաջին խորհուրդը: Մարդս բնականապէս չմեռնելէն առաջ, խելքով խորհրդով, ետական ոգեւով կը մեռնի, և երբ վերստին չծնիր, չմկրտուիր, չփոխուիր, չկրնար փրկուիլ մեռնելէն ետքը, որովհետեւ մեղքը չձգուած, չապաշխարհած մեռնելով, մեղքն ալ մեռնողին հետ անմահ կը մընայ յաւիտեան: Արդէն մարդս խելքով կըզգայ բնութեան ապականեալ վիճակը, մեղքին ծանրութիւնները, կըզգայ մահուան երկիւղը, և հող դառնալով փոշիանալը, ահա հաւատքը կուգայ խելքին այս բնական զգացմանց հետեւութիւններէն կը փրկէ և անմիջապէս ի մահուանէ ի կեանս, յապակասութենէ յանապականութիւն, յանգիտութենէ ի գիտութիւն, ի խաւարէ ի լոյս կը վերափոխէ զայն, ասելով թէ Վես իսկ եմ յարութիւն, կեանք. որ հաւատայ յիս, թէեւ մեռանի կեցցէ, և որ ոչն հաւատայ արդէն իսկ դատապարտեալ է և մեռեալ է ի մեղքս: Փրկութիւնը միակ մեղքի լոկ թողութիւն չէ. դժոխքին ապառնի սպառնալիքներէն, տանջանքներէն ազատուիլ չէ. հապա նաեւս ներկայ ազատութիւն մըն է մեղքին հետեւութիւններէն... Հաւատքը թէ մեռնելէն ետքը կայ յաւիտեանական կեանք մը, յարութիւն մը, կենաց վերանորոգութիւն մը, իրական վիճակ մը արդաւորոց, և մեղաւորաց յաւիտեանական դատապարտութիւն, դժոխք, հասարակաց է: Զօրօրինակ, աչքիս հաւատալը հաւատացեալ ըլլալ ըսել է, տեսութեան

մէջ կոյր՝ կոյր, ըլլալ չտեսնել, մեռնիլ ըսել է, հաւատքի վերաբերեալ գործոց. միւս անդամներն ալ այսպէս իմացիւր, աչքը երբ ընականապէս տեսնէ կը սիրէ, խելքն ալ ամոն բան քննել, զննել տեսնել կը սիրէ. աչքին հաւատալը՝ անոր բարոյապէս կոյր ըլլալ ըսել է, և մինչև այսպէս չմեռնի, չեն կրնար բացուիլ հոգիին հաւատոյ աչքերը և տեսնել աներեւոյթները: Նմանապէս խելքին հաւատալն ալ անոր բարոյապէս մեռնիլը կը նշանակէ, որ առանց քննելու զննելու իբրև կոյր տգէտ ըլլալով կընդունի հաւատացած բաները, և մինչև որ այսպէս չմեռնի՝ չկրնար այսչափ դարեւրով փնտռած չգտած Աստուածը, հաւատքին ծոցը ծրարուած ծածկուածը երկնային բարձր ամպերուն վրայ Բազմեալը տեսնել: Ան ապապէս վարագոյրը կը պատօր, կը բացուի երկրէս մինչև երկինք, հոն Հինաւուրցը տեսնելու և լսելու համար անոր ձայնը:

ԿՈՅՐԸ

Մինչև ցարդ կուրութեանս վիճակին վրայ չափազանց տրտում և տխուր էի և շատ կը ցաւէի. թողում ըստ աշխարհի տեսնելու վայելքն ու հաճոյքը, առաւելապէս կը կասկածէի թէ երկնային հոգեւոր աշխարհին մէջ դժբաղդ պիտի ըլլամ, ինծի համար մասն ու բաժին մը չպիտի ունենամ հոգեւոր ուրախութեան և երջանկութեան համար, թէ զրկուած պիտի մնամ ըստ ամենայնի: Իրաւի եթէ աչօք Աստուած տեսնուէր, այն ատեն զիս մխիթարողը ո՞վ պիտի ըլլար: Փառք կուտամ Աս-

տուծոյ և չնորհակալ եմ անոր զթուլթեմէն, որ ականջս խուլ ստեղծած չէ, որ հիմայ լսածս մխիթարութիւնէն զրկուած տեսնէի ինքզինքս, կամ աչքը բաց անհաւատ մը ըլլայի ու հիմա յուսահատէի, ինչու որ հաւատացելոց քարոզները, անհաւատի խիղճը խայթող փուշեր կը դառնան, և կրծող, տանջող որդեր. լսող ականջաց համար բաւական է եղբայրս այսքանս, իսկ խուլերուն՝ համար շատ իսկ, ուրեմն կը խնդրեմ հաճեցէք վերջ տալ դասերուդ:

ԿԵՂԾՈՒՊԱՏԻՐ

Բարեկամ, մինչև հիմա խելքիս կոիւնքերովը չինած սա պատիր շէնքերս, խրճիթներս, հաւատքիդ կրակուտ բոցերովը՝ իրաւի կըսեմ՝ այրեցիր վառեցիր, մոխիր դարցուցիր. իրաւ որ աղէկ է ծովուն կատարի ալիքներուն անեղատեսիլ մըրիկներուն փոթորիկներուն դիմաւորող, կոռուող, յաղթող հաւատքին նաւուն մէջ նետուիլ և ելնել բազմիւ քան թէ խելքով, խորհրդով ծովուն վրայ լողալով, սողալով, լեռնացեալ այեաց հետ կռուելով, ծեծուելով և այնպէս մինչև նաւահանգիստ չհասած ծովուն խորերը, յատակները չհասած հոգեւոր մարմնով խելդուիլ և կորսուիլ: Արդէն ըսած եմ թէ աշխարհս ծով մը, հաւատքը՝ նաւ մըն է, յոյսը՝ առաքաստ, սէրը հով, մարդս՝ ճամբորդ մը. անոր մէջ չատ ապահով է մարդս, պէտք է հոգիի և մարմինի կեանքը բոլորովին անոր տայ, նուիրէ, և այնպէս ճամբորդէ, հաւատոյ աշխարհը...

Առաջին և վերջին դասերս սորվեցայ և շատ սիրով ընդունեցի. ուրեմն կը խնդրեմ հաճեցէք որ

հաւատքիդ զօրաւոր բազուկները թող զիս ալ գըրկեն գգուեն և ինձ օգնելու թող չինայէ իւր հօր ձեռքերովը, թերեւս իւր խնամոց արժանի համարէ զիս, իբրեւ կորուսեալ մոլորեալ ոչխար, Պետրոսը ծովուն մէջ ընկղմելէն ազատող աչքերը պահ մի ալ դէպ ինծի թող ակնարկեն, ահա Պետրոսին հետ ձայնակցելով կը հառաչեմ, Տէր փրկեա զիս զի անաւասիկ կորնչիմ:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Հաւատք, հաւատալ ըսելը իր մէջ գոյութիւն ունեցող նախորդ վիճակ մը վերափոխել ըսել է, յեղափոխել ըսել է, թէ առարկայապէս և թէ անձնապէս: Օրինակ, կը հաւատանք խելքով, կը հաւատանք հաւատքով ալ: Խելքին թելադրած հաւատքը շատ նեղ է, զգայարանքէն անդին չանցնիր, նիւթին ու հաշիւներուն մէջ կը սահմանուի: Հաւատքով նոր տեսութիւններ կը յայտնուին մեզի և խելքով չհաւատացուածն ու չըմբռնուածը հաւատքով կը հաւատացուի ու կըմբռնուի, հաւատքը չկայն կայի կը վերածէ, ինչպէս երբ անհաւատը Աստուած չկայ կըսէ, սրտին մէջ բան մը չկայ այն ատեն, և երբ կը հաւատայ թէ կայ, այն ատեն չկայն կայի կը փոխուի և սրտին մէջ ինչ մը կուենանայ, և հաւատացեալ մը երբ անհաւատ դառնայ, սրտին ու մտքին ըմբռնումները կը փոխուին և կայն չկայի կը դառնայ: Այս փոփոխումները զրոյն եղած գործողութիւն մը չեն հապա ներքին զգացմանց և գիտակցութեան մէջ եղած են մարդոյս աչքը հաւատքով փոխուած բանին դրսի տեսակները, յատ-

կութիւնները անկորսւած կը պահէ, բայց եթէ ներքին տեսակին փոփոխութեանց հետ արտաքին տեսակն ալ փոխուէր. այն ատեն յայտնի հրաշք կըլար: Յայտնի հրաշքը բանի մը արտաքին և ներքին տեսակը, գոյութիւնը իսկ և իսկ կը փոխէ. միեւնոյն ատեն: Անով Մովսէսի գաւազանը օձի կը փոխուի, ջուրը գինիի և կրակի. . . . Եթէ չհաւատացած բանիդ վրայ փոփոխութիւն չընես, արդէն հաւատացած չես ըլլար: Հաւատքը խղճի ու ներքին գիտակցութեան մէկ գործողութիւնն է, որ կը շարժի, և նիւթական սահմաններէն անդին կ'անցնի, և մարդուն թեւեր կուտայ աշխարհէն վեր բարձրանալու համար: Ով որ հաւատք չունի, և անհաւատ է, անիկա վեր բարձրանալու, երջանիկ ըլլալու և սովորական մարդերէն աւելի բարձր ըլլալու յարմարութիւնը կորսնցուցած է: Եւ այդ մաքուր հաւատքը ոչ արտաքին կերպով հրէից պէս հրաշք կուզէ, և ոչ իմաստութիւն. հեթանոսաց պէս, այլ միայն հոգւոյ երջանկութիւն, արդարութիւն, Աստուածապաշտութիւն: Հաւատացեալին աչքերը ալ մեռած են կարծես, ու հոգւոյն աչքն է որ կը տեսնէ միայն անտեսանելին: Հաւատալու բաները մարդոց պէս հոգի և մարմին չունեցող նիւթական բաներ են, որ եկեղեցւոյ Ս. Խորհուրդ կըսուին: Աստուածային զօրութիւնը մարդոց մտաց և սրտին մէջ յայտնելու, ներգործելու միջոցներ և գործիքներ են անոնք, և անտեսանելի շնորհաց զգալի աղբիւրներն են, ճիշդ Քրիստոսի մարդեղութեան խորհրդոյն նըկատմամբ սահմանադրուած: Աստուած և մարդ խառնեալ և միաւորեալ բունին վրայ հիմնուած և վաւե-

րացուած են ի Բրիտտոսէ և յԱռաքելոց անտի: Արդէն մարդկային ազգը Ադամէն սկսեալ կը փափաքէր, կը ցանկար Աստուածտեսութեան, ու բաղձանքը ունէր տեսնելու, զգալու, շօշափելու, և այս տրամադրութիւնն էր, որ մարդկութիւնը կռապաշտութեան տարաւ, մինչև որ մարդկային սըրտին այս բնածին բաղձանքը յագեցնելու և կատարելու համար երկինքէն յերկիր կը խոնարհի, և մարդ կըլլայ, մարդոց հետ կապրի, աչօք կը տեսնուի, ձեռքով կը շօշափուի, բերանով կը ճաշակուի. և կը քարոզէ «որ ետեսն զիս, ետես զհայր զառաքիչն իմ, ես և հայր իմ մի ենք» և այս օրինակով Հաւատացելոց փրկութեան միջոց Ս. Խորհուրդները կը հաստատէ, աչօք տեսանելի, ձեռք շօշափելի, ճիշտ գիտութիւն բարւոյ և չարի ծառոյն պտղոյն տեսակէտովը, երկրորդ դրախտին մէջ այն է Սուրբ Եկեղեցւոյ, որպէս զի հոգւով և մարմնով ստեղծուած էակը կարող ըլլայ ըմբռնելու զգալի օրինակը, որ ճիշդ Ադամին առջև պատրաստուած հաւատոյ կրթութեան դասը գործնական կերպով վերանորոգեց և հաւատացելոց կենաց և մահու անհրաժեշտ խնդիրը վճռեց և հաւատքի սանձով կապեց մարդ արարածը Արարչին հետ: Սյապէս, հաղորդութեան և՛ն, խորհուրդը «սա է կեանք, յոյս, յարութիւն» կ'աւետարանէ: Աստուած այսպիսի նիւթական միջոցներով ըրած սքանչելիքներով կուզէ իմացնել մարդոց թէ ամենայն ինչ իր ձեռաց իշխանութեանը ներքև ունի, ինչպէս կուզէ կը թագաւորէ. բովանդակ բնութիւնք արարածոց Աստուածային հրամանէն կա-

խեալ կան. Բաբելոնի մէջ երեք մանկանց հնոցին հուրը ի ցօղ փոխարկեց, Սողոմասցւոց քաղաքին երկնատեղաց անձրեւները հուր և ծծումբ դարձուց երբեմն ալ այս նիւթական միջոցները կը գործէ, հասկցնելու մարդկային սեռին թէ Նա Ինքն ամենակարող է և անկարօտ ու է միջոցի, և կամ որպէս զի չկարծեն և չհաւատան մարդիկ թէ նիւթը ինքնին իր բնական զօրութեամբը, կարողութեամբը կը գործէ միայն և ոչ թէ ըստ Աստուածային հրամանին, որպէս զի կռապաշտութեան փաստ և պատճառ տուած չըլլայ: Ըսինք թէ Ս. Խորհուրդներումէջ ազդողը նիւթին բնական գործը չէ, այլ Աստուածային ձեռք ներգործող զօրութիւնը: Իբր օրինակ առնենք Ս. Մկրտութեան Խորհուրդը, ուր ջուրը իր բնական զօրութեամբը չէ որ մարդոյս հոգին մեղքերէն. աղանդէն, կը սրբէ, կը մաքրէ. մեղքերէ մաքրուիլը սրբուիլը պարզ ջրով մը չէ կարելի ստանալ, բայց հաւատքի գիտակցութեամբ Աստուածային շնորհքը ջրին միջոցաւ կը ներգործէ մեր մեղքերուն սրբութեանը համար: Այս խնդիրներու մէջ ալ խելքը անկարող կըլլայ ըմբռնելու կարեւորը: Կոյրին աչքերը կաւով ինչպէս կը բացուի ըսելուն պէս, հաւատացեալը հիմնաւոր կը համարի Աստուածային կարողութեան մասին ունեցած հաւատքովը և անմիջապէս կը վերափոխուի, ներքին գիտակցութիւնը կը մեռնի, և նմանապէս մկըրտուելու ատեն մարդ կը մաքրուի կարգարանայ, առաջին վիճակը մեռած կը տեսնէ, և նոր ծնունդ մը նոր արարած մը կըլլայ. «որք ի Բրիտտոս, մը կըրտուեցաք, զԲրիտտոս զգեցեալք էք». մեղաւորը

հաւատքով իր Փրկչին հետ կը միանայ, կը պատուաստուի և անոր հետ մէկ մարմին կը լայ, այնպէս որ անոր շնորհաց առաւելութիւնը և օրհնութիւնը ինքն ալ կը գրաւէ: Ասոր համար է որ Առաքեալը կը քարոզէ մարդս հաւատքով կ'արդարանայ: Այսպէս է նաև Հաղորդութեան խորհուրդը. հացին արտաքին տեսակները, յատկութիւնները, համը հոտը, ձեւը, գոյնը միեւնոյն կը մնան առանց փոփոխութեան, բայց անոնց մէջ հոգեկան ներգործութեան մը գոյութեամբ անոնք Յիսուսի մարմինն և արիւնին պատկերովը կը ներկայանան և մեզ կը կապեն Յիսուսի մարմնոյն և անոր յիշատակին հետ:

Այսպէս չէ՛ երբ մեռեալ մը հրաշքով կը կենդանանայ, դրսէն երեւոյթներու փոփոխումներ չը կրեր. այլ միայն ներքին գործողութիւն մը, լաւ գիտցիր թէ Ննովք և Նղիա հաւատքով երկինքը փոխադրուեցան, անոնց հողեղէն բնութիւնը հոգեղէնի դառնալով մինչև այսօր իբրև անմարմին հրեշտակք կը պահուին, Պետրոս հաւատքով ծովուն վրայ իբրեւ անմարմին քաղեց. հաւատքը լեռներ ի ծով և ծովերը լեռներու յական թոթովփելոյ կը փոխադրէ և մահկանացու մարդը յանմահութիւն:

ԿՈՅՐԸ

Արժան և իրաւ են մեղի տուածներդ, զոր գեղեցիկ օրինակներով բացատրեցիր. ապրին քեզի պէս հաւատքի ջերմեռանդ պաշտպանները, հազար ապրին: Ահա սրտիս որոշումը և փափաքը, ես

բնաւ չպիտի մոռնամ ձեր առաջին և վերջին տուած խրատը, թէ «զայս պարս է առնել»:

ԿՐԱԿՈՒԲՈՑ

Ահա այս վերջին ձեր համառօտ դասովը արդէն սորվեցուցած եմ ինչ որ կարելի էր, ու համա միայն քաղուածք մը պիտի կատարեմ. ինչպէս ըսինք թէ մարդն ու մարդկութիւն ըսուածը հանելուկներ են խելքին առաջ, և չենք գիտեր թէ մարդը ինչ է՝ ո՛ւսկից ծագում առած է և ինչո՞ւ համար եկած է աշխարհ, և ինչ գործ ու կոչում ունի, ո՛ւր վախճանը պիտի գտնէ և ո՛ւր վերջակէտը պիտի դնէ: Հինաւուրց և նորաւուրց յանձնապատան իմաստուններն ու գիտուններ աշխատեցան ու կ'աշխատին խելքով խորհուրդով ու գիտութեամբ լուծելու հարցը, բայց պէտք եղածին պէս չեն մօտենար անոր, չեն խորհիր, չատ հեռուները կը փախչին, անոր համար շատ մը կարծիքներ կասկածներ ստեղծած են, բայց իրենց այդ նոր բացած դռներուն մօտէն իրենքն ալ չեն անցնիր. իրենց բոլոր գիտութիւնները կրնան տանիլ մինչև գերեզմանը միակ, ուր մահը իրենց դիմացը կենէ, կուգեն փախչիլ անկէ բայց չեն կրնար ազատիլ. ուր որ վազեն իրենց դէմ կը ցցուի մահը: Ուսմունքը, գիտութիւնը այս գերեզմանին եզերքը կը դադրին և մնաք բարովը ըսելով կը թողուն դանոնք տգիտութեան կուրութեան մէջ. ահա աչքերնին լաբիւրինթոս կը տեսնեն և յաւիտենական կորուստը կը զգան:

Մարդոյս առաջին եղածները և վերջին ըլլալիքները միակ հաւատքին ծոցը ծրարուած կնքուած են Աստուածային մատամբ, և զանոնք լուծող իշխանը նա ինքն է միայն: Եւելքին կարողութիւնը մարդուն ոտքին կօշիկներուն չուանները անգամ չկրցաւ քակել: Հաւատքը միայն կարող եղած է երկնաբազուկովը քակել զայն, ան իրեւ լուսարար, պայծառ ջահեր վառեց, լոյս բաշխեց բոլոր մարդկեղէն արարածներուն ընդ ծագս տիեզերաց: Մարդկութեան ծագումը առաջին մարդէն Ադամէն կըսկսի, իսկ երկրորդ Ադամով, այսինքն Քրիստոսով կը կատարելագործուի ինչպէս Առաքեալն Պօղոս կը հաւաստէ: Աստուածամարդ Ադամը Քրիստոնէութեան հետ մարդկութիւնը քարոզեց, անկէ ծագում առին յաւագոյն և մեծամեծ քայլերը և կը յառաջդիմեն ընդհանուր աշխարհին մէջ, Բայց տակաւին խելքին առջև ծածկուած գիտութիւններ կան, յաւիտենական դադանիքներ, Քրիստոնէական վարդապետութեան և Եկեղեցւոյ Խորհուրդներուն մասին, որոց խորին խորհուրդները, ինչպէս լինելն և ինչպէս ներդրածելը հաւատքէն և հաւատացեալ ըլլալէն միայն կախում ունին: Անոնք Աստուածային անխմանալի սքանչելագործութեամբ կնքուած մատենաներու պէս են, խելքէ մտքէ վեր, հաւատքին ծայրը ծրարուած, և որոց բանալին Աստուած իր ձեռքը առած է: Մարդիկ ի զուր կը ճգնին, ի զուր կ'աշխատին. գիտունները ի զուր փորձեր կընեն անհասանելին ըմբռնելու. խելքը ի զուր անոնց ետեւէն կը վազէ ըմբռնելու. նա սրարչաւ կը հեռանայ զինքը սխալ կերպով վնասողներէն.

նա աւելի կը բարձրանայ թեւերը բանալով և կը պահուրտի իմաստուններու աչքերէն: Խելքը յուսահատեալ կը տարակուսի թէ ոչինչ չկայ, ճիշդ ոտքիս տակի մըջունին պէս, որ զիս չտեսնելով կը կարծէ թէ ես չկամ որ կարենամ կոխկռուել ճամբի զինքը: Քրիստոնէական հաւատքը մէկդի նետելով մէկդի թողնելով անոնք կը յանդգնին խելքով չօշափել անշօշափելին: Եթէ կեանքի հաւատքը վերջնենք մարդոց սրտէն, հոգիէն, ու թողունք որ միայն մարդկային տկար խելքը վարէ մարդկային կեանքի դէկը, աշխարհ բոլորովին նոր Բաբելոն մը կը դառնայ, և մարդկութեան լեզուն Բաբելոնական խառնակոյտ մը. այն ատեն ամեն ինչ վերիվայր կը շրջուի ու բոլորովին կը տակնուվրայուի, ինչպէս ներկայիս հակաքրիստոնէից օրինակն ու կենցաղը կը վկայէ. անոնց կրօնական հիմը հաւատքէն վերացած, խելքերնին դրած են հիմ, մէկ օրուան շինածնին միւս օրը կը քակեն: Անունը հաւատքինն է բայց գործը հում խելքին, և այսպէսով իրենց հոգեկործան և ազգաւեր թոյնը կը թափեն տգէտն ու ռամիկը որսալու իրենց ծուղակին մէջ, Կեղծ ու պատիր որսորդներ, քարոզիչներ, քարոզներ, որոնք հաւատքին միութեան կապերը կը քակեն, հաւատքով փակուած դռները կարծեմ ենթադրութիւններու բանալիքներով բանալ կը ճգնին և որչափ մարդ այնչափ կարծիքներու ասպարէզ տուած են, որչափ կամք, այնչափ կրօն ստեղծած են. այսպէս ժողովուրդի անհասանելին մէկ մէկ եսեր ու եզեր... չինած են, և իրարու դէմ կռուող վիճաբանող, և բարոյապէս, կրօնապէս մահ պատ-

պատերազմի. Բողոքական կրթայ, և հաւատացեալ
ըլլալէ կը փախչի. հետաքրքիր կըլլայ նիւթին տա-
րիքին, տարեկանին և չգտնէր զայն շատ հին աւ-
ուրց: Հիմա մենք այն կէտերը բաց կը ձգենք, որ
մարդոց բարւոյ վարուց կը վերաբերին: Կը մօտե-
նանք նիւթական մասանց խնդրոյն, որ յօդուածա-
գրոյն բուն նպատակը և ներքին շարժող ոգին
եղած է. խնդիրը կրօնական է և ընդհանուր Գը-
րիստոնէից հետ հաղորդակցութիւն ունի. յանուն
Ս. Երրորդութեան կառուցեալ Ս. Եկեղեցւոյ ճա-
կատը զայն գրելէ չըզգուշանար. բայց գալով որ
նիւթական մասանց հաւատք ընծայելու դաստիա-
րակը Աստուած է, և օրինակը Գրիստոս ապացոյց
բանիս. եթէ կը հաճի Պարոն յօդուածագիրը ձեռքը
թող ինծի տայ երթանք մէկտեղ, բանանք Ս. Գիրքը,
կարդանք այն առաջին թերթեր, ուր առաջին մար-
դոյն պատմական մասը կը նախագրէ, երթանք
մինչև դրախտին մօտիկ վայրերը և հոն կանգ առ-
նենք պահ մի, դնենք մեր ականջ ի լսողութիւն, և
տեսնենք թէ Ս. Ժ. առաջին անգամ ի՞նչ դասեր կաւան-
դէ և ինչպէս կը դասախօսէ. զարմանալին հոս է
որ նա առաջին դասաւանդութեան, առաջին հրա-
հանգին մէջ նիւթական մասի մը հաւատք ընծա-
յելու խնդիր կը բանայ նորաստեղծեալ Ադամայ
առջև. նորա սկզբունքը հոն կերպարանք կառնէ
և զայն գեր ի վերոյ կը վերադասէ քան զուտ Աս-
տուածութիւնը, կարծես թէ նիւթին Աստուածային
զօրութիւն կուտայ իբրեւ թէ կաստուածացնէ. մարդոյն
իսկական կեանքը, մահը փոխանակ իրեն Աստուա-
ծութեան հետ միացնելու կապելու, նիւթական պը-

տուղին հետ հաւատքի սանձով մը կը կապէ և
զնա կենաց և մահու տէր և իշխան կը ճակատագրէ
ըսելով, թէ «յորում աւուր ուտիցես ի ծառոյն գի-
տութեան բարւոյ և չարի. մահու մեռանիցիս»: Ներ-
քին վարդապետութեան գիտակից մասը կը թո-
ղունք միակ թէ արտաքին տեսակէտով և «Աւե-
տաբեր»ի աշակերտին խոշորացոյցով նկարագիրը
ձեռք պիտի առնենք: Բնականապէս պտուղը յօշոնէ
գոյացած զգալի նիւթ մը նշանակուած է ձեռք
չօչափելի. աչօք տեսանելի գեղեցիկ, բերանով ճա-
շակելի, համով ամենաքաղցր, բայց ներքին Աս-
տուածապաշտութեան Ադամայ կրօնը արտաքին այս
նիւթական մասին հաւատք ընծայելու տեսակէտովը
կը հիմնաւորէ և այնպէս սերտ միաբանութեամբ
իրար կը կապէ, որ կրնայ հետեւիլ ներքին կրօնքը,
զոր արտաքին օրէնքով նիւթական մասանց ընծայեալ
հաւատքով կը վերապահէ: Հիմայ դասախօսողը
Աստուած է. «ասաց և եղեւ, հրամայեաց և հաստա-
տեցան», լսող աշակերտը չընչին արարած մը, զի
ո՞վ է մարդ, որ պատասխանի տայցէ Աստուծոյն:
Պարոն հաւատակորոյս, խելաբանը եթէ հրաչքով
մը վայրկեանիս յափշտակուէր դրախտին ներսերը և
հոն ըստ ոմանց անունը կայ, ինքը չկայ ծառոյն
քով գտնէր ինք զինքը, և հոն Աստուած դար-
ձեալ ըստ առաջին քարոզութեան քարոզէր, և նա
ինքն՝ Պարոնը, թովմային պէս, նոյն մահաբեր նիւ-
թական պտուղը չօչափէր ձեռք, տեսանէր աչօք,
ճաշակեր բերանով համը, քաղցր հոտով, չեմ գի-
տեր արդեօք թէ նոյն ատեն Աստուածամարտ պի-
տի չգաանէ՛ր, մեծ մեծ պատերազմներ կռիւներ

պիտի յարուցանէ՛ր ընդդէմ Աստուածութեան, և որչափ հաւատալէ պիտի չփախչէր, աւելի բողոքական քան թէ հաւատացեալ պիտի մնար, շատ հաւանական էր լայն և ընդարձակ խելաքանութեամբ յանդգնէր գանգատներ բողոքներ բառնալ ի վերայ Աստուածութեան, և նորա տարօրինակ պողոյն բնութեան քարոզը ի լուր հրեշտակաց և վերին պետութեանց հրատարակէր նախատանօք, և իրեն համար երբէք չպիտի խորհէր թէ զի ո՞վ է մարդ որ պատասխանի տայցէ Աստուծոյ և չարախօսեցէ զնմանէ: Հանճարաբան Պարոնը այս փափուկ կէտերը լաւ մը նկատողութեան առնելու և լաւ մը հաւատքով և ոչ թէ անհաւատութեամբը սերտելու թող չհակառակի. ներքին իւր անհաւատութեան գաղափարները խելքի ճամբայով ի լոյս ածելէ խնայէ թող ինքզինք. կարծեմ չէ, ստոյգ է որ Ադամայ վիճակը վերի վայր չըջողը քայքայողը մահուան դատապարտուիլը նիւթական պտուղի մը այնպէս հաւատք մը չընծայելու պատիժը, անհնազանդ և բողոքական գտնուիլն եղաւ. բայց Աստուած և ոչ մէկ ատեն դադրեցաւ նիւթական մասանց հաւատք ընծայելու քարոզներէն, այլ բան ու գործ ըրած միշտ կը շարունակէր երկրի վրայ. վերանորոգել կուզէր նախահայրն Ադամ, որ պողոյն չհաւատալով ըստ իւր պատուէրին, կորոյս իր վիճակին անմահութիւնը, բայց նորա որդիքը պահելով կարող պիտի ըլլան վերստին գտնել զայն հայրենի երջանկութիւնը: Հիմայ անցնինք աներեւոյթ դարերէն, գանք Մովսէսի գրաւոր դարոյն. ահա Աստուած ընկերական միաբանութիւն մը կը հաստատէ, Մով-

սէս իրեն գործակից, գործադիր կընտրէ. նիւթական մասունք գործիք. իրեն Աստուածութիւնը գործող ձեռք և անոնց զօրութիւն, և այսպէս կը հրաշագործէ նոյն դարոյն մէջ, ժողովուրդը կը հըրահանդէ, և իր Աստուածային աներեւոյթ զօրութիւնը մարդոց սրտին այնպիսի եղանակով կը տըպաւորէ, նախ զՄովսէս նիւթափոխ և հաւատացեալ կընէ և ապա ժողովուրդը. Մովսէսին ձեռքին ցուպը. կը փոխարկէ և մոգական գաւազանները կուլ կտայ: Ահարոնին պղնձեայ բուրվառը ոսկիի կը վերափոխէ անապատին մէջ. Մովսէսի ձեռօք օձէն պատկեր մը կը չինէ և զայն լեռան գլուխ բարձր սեղանի վրայ կը բարձրացնէ, որպէս զի թունաւոր օձերէ կամ խածանող սողուններէ վիրաւորեալ ժողովուրդը նայելով ի պատկեր պղնձեայ օձին բժշկուին. արտաքին տեսակէտով օձապաշտ կընէ. յետ այնորիկ Մովսէսի ձեռօք Տապա-նակ Ուխտի չինելու հրաման կընէ, և զայն երկնանային փերովբէից պատկերով կը զարդարէ: Պատկերապաշտութեան դաստիարակն ալ Աստուած է չըսենք, որ նիւթապաշտութեան հետ կը միաբանի. ոսկիով, արծաթով զայն կը պատէ դրսէն, ներսէն և յաչս ժողովրդեան իբրև նիւթական Աստուած մը Եփեսացոց մեծահռչակ Արտեմիսի մը պաշտելի, Եփեսացոց մեծահռչակ Արտեմիսի և հրաշալի կը հանդիսացնէ խնկելի, համբուրելի և հրաշալի կը հանդիսացնէ երկրի վրայ. նաեւ պատերազմի ատենները յօգ-նութիւն և ի յաղթութիւն թշնամեաց մեծ հանդէս-ներով կը զրկէ, և Յորդանան գետը, որպէս Մովսէսի գաւազան կարմիր ծովուն մէջ ցամաքի ճամբայ կը բանայ և ահա ժողովուրդը ջերմեռանդ սրտով իբրև

Աստուծոյ զոհեր, զուարակներ կը մատուցանէ. կուտէ, կը խմէ կը պարէ մեծամեծ հանդէսներով և Աստուածային պաշտամունք կը կատարէ: Դաւիթ, Աստուծոյ ընտրեալ սիրելին, Տապանակին առջև պարագլուխ, ուրախ զուարթ յառաջ կեղնէ, կը կաքաւէ և ատով Աստուած կը փառաւորի, կը մեծանայ երկինքը և հաճութեամբ կը խօսի ժողովրդեան հետ, կուրախանայ: Եթէ եղէգի գիւղի հանդիսապաի Պարոնը այն Աստուածահաճոյ պաշտամանց ներկայ գտնուէր և նիւթական մասանց ընծայեալ դարոյն մէջ ծնած, գրիչ մեծ ի ձեռին, արդեօք չպիտի գրէր ու ըսէր. ժողովուրդը բոլորովին նիւթապաշտ, կուապաշտ, և Աստուած ալ մարդապաշտ, ընդ ծագս տիեզերաց չարախօսէր: Գիտեմ, Պարոնը չպիտի համբերէ և բերանը պիտի բանայ ըսելու թէ անցեալին այդ նիւթական մասանց ընծայեալ հաւատքը, գալիք բարեքներուն շուքը ստուերներն էին, կամ խաւար դարերու տգէտ և ռամիկ ժողովրդեան հրահանգներ և բաժին. չատ լաւ, եթէ անուերն անգամ խնկելի պաշտելի կուղէ Աստուած, հապա որչափ աւելի իսկականները: Անցնինք տգիտութեան խաւար դարերէն, գանք Քրիստոսի լուսաւորեալ դարոյն. ինչպէս վերև ըսինք Աստուած է դաստիարակը և Քրիստոս. օրինակը. ահա նոյն ինքն Քրիստոսն ալ Հօրը, Աստուծոյնման նիւթը յառաջ կը քաշէ կը շարունակէ և զայն աւելի պաշտելի կընէ, անոր Աստուածային զօրութիւն կուտայ, անով կը հըրաշագործէ: Նա ինքն ներքին գործող, նիւթականները՝ արտաքին գործիք. մարդոց հաւատք. խոս-

տացեալ երկնային շնորհքները ի վայր քարշող որպէս մաքնիս, և ի մի ժողովող որպէս հայելի. և այնպէս կը հրաշագործէ. կոյրին աչքերը կաւով կը բժշկէ, հանդերձին քղանցքէն տեւատես կնոջը բժշկութիւն դուրս կը հոսէ, նամանաւանդ հոգեւոր փրկութեան Ս. Խորհուրդները նիւթականներով կը հաստատէ երկրիս վրայ, մանանելի չափ հաւատք կորոնէ, ջուրը վերստին ծննդեան սրբութեան աւազան, հացը, գինին իսկական արիւն և մարմին կը գոյափոխէ (կենաց և մահու խնդիր), ոչ թէ ստուեր և օրինակ որպէս ի հնունդ, այլ ճիշդ դէրախտին գիտութեան ծառոյն տեսակէտով, աչօք տեսանելի, ձեռք չօշափելի, բերանով ճաշակելի, կենաց և մահու խնդիր և անհրաժեշտ վճիռ կ'արծակէ և յանուն Աստուծութեան կօրհնէ, կը շրջապէս նիւթեր, անցելոյն ստուերները ի յոյս և օրինակները ի ճշմարտութիւն փոխարկելով, կեանք, յոյս, յարութիւն, քաւութիւն կաւտարանէ հաւատքով հաւատացելոց: Վերջապէս, արտաքին նիւթականաց ընծայեալ հաւատքը, ներքին Աստուածաքակտելի, անբաժանելի խորհրդով և Աստուածաքակտելի, անբաժանելի խորհրդով և միացնէ անպաշտութեան հետ խառն կերպով կը միացնէ և Աստուածաքակտելի, անբաժանելի խորհրդով և միացնէ միմեծ հոգւոյն հետ այնպէս կը կապէ, զի «մեծ է միմեծ հոգւոյն հետ այնպէս կը կապէ, զի «մեծ է խորհուրդս այս, բայց ես ասեմ ի Քրիստոս և յեկե-խորհուրդս այս, բայց ես ասեմ ի Քրիստոս և յեկեղեցի», զի հաւատք Քրիստոսնէութեան ծածկեալ գիտութիւն մը, ի խորս թագուցեալ գաղտնիք մը, գիտութիւն մը, ի խորս թագուցեալ գաղտնիք մը, որ մարդեղութեան մէջ կը կայանայ, առաջին Աղամէն իբրև ընդ հայելի օրինակաւ կը սկսի, և երկրորդ Աղամով կը կատարելագործուի ի վեր քան զմարդ-

ճարին . և անցնինք լուսաւորեալ դարէն , դանք Առաքելոց հաւատացեալ դարոյն , ահա Առաքեալք և Աստուծոստ հրամայեալ և ի Քրիստոսէ ժառանգ առեալ , նիւթական մասանց ընծայեալ հաւատքը կը գործադրեն . թաշկինակներով հիւանդները կը բժշկուէին :

Բայց աստ հարկ է որ ըսենք , ինչո՞ւ կը մոռնան Առաքեալք և Սուրբն Սրբոց ամենակարող բժիշկն , և ինչո՞ւ կը թողուն որ սուտ թաշկինակներէն մանծէ մոռնծէ հիւսուած նիւթերէն բժշկութիւն ակընկալեն փոխանակ անկեղծ հաւատքով , Եղէգի դիւղի մեծահրաշ ոսկեզօծեալ Ս Նշանի ձեռքէն ամեն տեսակ հիւանդութեանց համար բժշկութիւն հայցելու . թող բազդատէ տեսածները լսածներուն հետ անկեղծ ոգիով : Այլեւս բաւական սեպենք , չյոգնինք , չերթանք հայրապետաց օրերը . չիւնտռենք նորաւուրց , հինաւուրց նշանաւորները , ինչպէս ըսինք առաջին դաստիարակն է Աստուած և ապացոյց Ս . Գիրքը , երբ նիւթականները աներեւոյթապէս ներգործող բազուկի մը հետ պատուաստեալ են իբրեւ շղթայական գործիք , կարող է և ըստ այնմ առնել . անոնք ոչ թէ իրենց բնութեամբը հըրաշագործած են , այլ բնութեան հեղինակին գործը զօրութիւնը կը յայտնեն , զի ամենայն ինչ յոյժնչէ յինչ դարձնողը կարող է ըստ այնմ զոր կամի , հուրը ջուր , ջուրը՝ հուր վերափոխելու : Օրինակք բազումք են . յօդուածագիրը այլեւս իր աչքերը թող զգոյշ պահէ և ուխտավայրեր գնալէն առաջ , աչքը տեսնելու մէջ , ձեռքը շօշափելու , բերանը ճաշակելու , խելքը երկար բարակ դատելու մէջ , բողբոջա-

կան չըլլայ այլ հաւատացեալ , և իբրեւ մեռեալ հատոյ վերաբերեալ գործերուն մէջ , որոց բանալին Աստուծոյ ձեքն է և Աստուածային մատամբը կընքուած են : Այլեւս թող չպախարակէ հաւատքով յոյսով , նիւթական սուրբ նշաններէն , սրբոց մասունքներէն բժշկութիւն ակնկալողները : Կենաց Փայտը և Քրիստոսի Ս . Խաչը Աստուածային արեամբ օծուած ներկուած , Սրբոց Մասունք Ս . Հոգւոյն տաճար , Քրիստոսի հաղորդակից անդամ մարմին , ոսկոր , իբրեւ Աստուածային ելէքտրականութեամբ մագնիսացեալ թելեր կապեալ են ընդ Աստուածային զօրութեան , ուսկից կը հոսին շնորհք , բժշկութիւն , օրհնութիւն յանուն Յիսուսի ի սիրտ կութիւն , օրհնութիւն յանուն Յիսուսի օրինակները պաշտեհաւտացելոց . եթէ ի հուամն օրինակները պաշտելի , հրաշալի էին , որչափ ևս առաւել հիմա , երբ անոնք Քրիստոսով ուժաւորուած են մեր մխիթարութեան ու բարիքին համար :

